

ગુજરાતના ઇઝાલી

વિશેષ રાઠવા

પૂર્વ પ્રકાશ

Gujarat na Konkani

by Vikesh Rathava

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૦૧૪-૧૫

મુદ્રણાંકન : ભાવસિંગ રાઠવા

મુદ્રણાસજ્જા : સંજય રાઠવા

Working Report : 16 - Bhasha Research and Publication Centre : e-book format

Documentation & Research supported by Ministry of Tribal Affairs, Government of India,
Under the scheme of 'Centre of Excellence'

કોંકણી સમાજના સાંસ્કૃતિક દસ્તાવેજના

વારસાને પેઢી દર પેઢી સતત આગળ લઈ

ચાલનાર સમાજને અર્પણ...

પ્રસ્તાવના

માનવ, પશુ, પ્રાણી, પક્ષીજગત જેવા દરેક સજીવો પાસે પોતાની આગવી જીવનશૈલી છે. માનવનું અસ્તિત્વ દુનિયાનાં દરેક ખંડમાં છે. દરેક દેશની માનવજાતિની રહેણી કરણી, ભાષા, ખોરાક વગેરે ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ ઉપર આધારિત હોય છે. દુનિયામાં હજારો માનવ-સમાજો પોતાની જીવનશૈલીથી જીવે છે. તેમાંનો એક આદિવાસી સમાજ પણ છે. ભારતમાં જોઈએ તો કુલ વસ્તીના ૯ ટકા અને ગુજરાતમાં જોઈએ તો કુલ વસ્તીના ૧૪ ટકા વસ્તી આદિવાસી છે. આમ ગુજરાતમાં ૨૯ જેટલી આદિવાસી જાતિઓ છે. આ દરેક જાતિની પોતાની આગવી ઓળખ છે. સંશોધન ક્ષેત્રે આ જાતિઓની ઓળખ આજદિન સુધી દેશ દુનિયામાં જોઈએ તે પ્રમાણે બહાર આવી નથી. આ ઓળખને વાચા આપવા માટે તેજગઢ સ્થિત આદિવાસી અકાદમીનું સંકુલ દેશ દુનિયાની આદિવાસી અને વિમૂક્ત વિચરતી જાતિઓની કેટલીક વિશિષ્ટતાઓ, માન્યતાઓ, કથાઓ, ગીતો, વાર્તાઓ, કળાઓ, રીતિ રિવાજો, સામાજિક બંધારણો, ભાષા, સામાજિક અને ધાર્મિક ક્રિયાકાંડો, રૂઢિઓ વગેરેને જાળવવા માટે કાર્યરત છે. આ દરેક બાબતો હાલના પરિવર્તનના વાયરામાં બદલાતી કે લુપ્ત થતી જાય છે.

બદલાતી કે લુપ્ત થતી દરેક બાબતોને આજના સમયમાં કોઈક સ્થાન આપવું અનિવાર્ય થઈ પડ્યું છે. કારણ કે આમ ના થાય તો દરેક સમાજ પોતાની આગવી ઓળખ ખોઈ બેસે તેમ છે. આ ઓળખને કોઈના કોઈ સ્વરૂપે જાળવી અનમોલ રતનને સંકલિત કરી દૃશ્ય, શ્રાવ્ય, લેખિત સાહિત્યના માધ્યમ દ્વારા આદિવાસીના અવાજને વાચા આપે છે. મેં અહીં ડૉ. ગણેશ દેવીના માર્ગદર્શન હેઠળ દક્ષિણ ગુજરાતના કોંકણી સમાજને શક્ય બને તેટલો યોગ્ય ન્યાય આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

કોંકણી સમાજ સાથેનો મારો નાતો વર્ષ ૨૦૦૪થી જોડાયેલો છે. તે સામાન્ય પરિચય સ્વરૂપે હતો. જ્યારે અભ્યાસકાર્ય સાથે સંકળાયો ત્યારે હું આ સમાજને ખૂબ નજીકથી જોઈ શક્યો. જન્મ, લગ્ન, મૃત્યુ જેવા કાર્યોમાં પ્રસંગોપાત થતી વિધિ તેમજ દેવીદેવતા સાથેનો સંબંધ વગેરે બાબતો સમાજની એક મોટી ઓળખ ઊભી કરે છે. ખેતી, ખાનપાન, ગૃહવિદ્યા, સમાજપંચનો કાનૂન, કરાર આ સમાજના સંચાલન માટે મહત્વનું અંગ બની રહે છે. પશુ-પક્ષી વિશેનો સમાજનો દૃષ્ટિકોણ, પ્રકૃતિ સાથે સંબંધ તેમજ ઔષધિ વગેરેનું જ્ઞાન વિજ્ઞાન સમાજમાં ખુબ છુપાયેલું છે. સાથે સમાજમાં તેના કેટલાક નિયમો પણ છે.

પ્રસંગોપાત ગવાતા ગીતો સાથે તેમાંથી ઉદ્ભવતો આહ્લાદક ભાવ આપણને આનંદિત કરી મુકે છે. સંગીત, નૃત્ય સમાજનું એક અંગ છે. આ સમાજનું મુખ્ય વાદ્ય માંદળ છે. જે આ સમાજની

વિશિષ્ટ ઓળખ આપે છે. હરખી દેવના પ્રસંગે થતા નાટ્યો સમાજમાં જાગૃતતા લાવવા ખૂબ જ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. આમ જોતા કોંકણી સમાજ પોતાની આગવી શૈલીથી જીવે છે.

અભ્યાસનું ક્ષેત્ર તાપી જીલ્લાના વાલોડ અને વ્યારા તાલુકામાં વસતા કોંકણીઆને ધ્યાનમાં રાખીને કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં આ સમાજની વધુ વસ્તી ધરાવતુ ગામ ભોજપુરને કેન્દ્ર સ્થાને રાખીને કરવામાં આવ્યું છે. તેની આજુબાજુના ગામડાઓમાં ચૌધરી તેમજ ગામીત સમાજની વસ્તી વસે છે જે સમાજની વસ્તી ત્યાં વધારે હોવાથી તે સમાજની રહેણી કરણી, રીતિ રિવાજ તથા ભાષાનો પ્રભાવ આ સમાજ ઉપર જોવા મળે છે. કેટલાક ગામડાઓમાં માત્ર વીસથી પચીસ ટકા વસ્તિ જ આ સમાજની છે. ગીતો તેમજ તહેવારો વિશેની થોડી ઘણી માહિતી વાંસદા તાલુકામાંથી પણ મેળવી છે.

કોંકણી સમાજ ક્ષેત્રકાર્ય દરમિયાન મારા સાથીઓ નારણભાઈ રાઠવા, સંજયભાઈ રાઠવા અને ભાવસિંગભાઈ રાઠવા વડોદરા જીલ્લાના તેજગઢ ગામથી લઈ સુરત જીલ્લાના મહુવા તાલુકા સુધી અને તાપી જીલ્લાના વાલોડ, વ્યારા વિસ્તારના ન જોયેલા ગામડાઓમાં બે વખત મોટરસાયકલથી પ્રવાસ કર્યો છે. આમ તેજગઢથી ૨૫૦ કિ.મી ના અંતર સુધી મોટર સાયકલ લઈ જે તે વિસ્તાર સુધી પહોંચ્યા છે. આટલો પ્રવાસ કરી કેટલાક વ્યક્તિઓ સાથે કોઈ પરિચય ન હતો એવા કોંકણી સમાજના ભાઈઓ બહેનોને રૂબરૂ મળવાનો અને તેમની સાથેના સંબંધો કેળવી માહિતી એકત્રિત કરી લેખનકાર્યને સારો એવો વેગ આપ્યો છે. ઘરેથી

નીકળી જે તે સ્થળે પહોંચવું અને ત્યાંથી નીકળી ઘરે આવતા સુધીના રસ્તાના અનુભવો મારા જીવનકાળમાં ખુબ યાદગાર સંસ્મરણો બની રહ્યાં છે. આમ આ ક્ષેત્રકાર્યનું કામ શક્ય બને એટલું પુરું કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

આભાર દર્શન

માનવશાસ્ત્રીય અભ્યાસનો વિચાર આપનાર અને આ અભ્યાસને આમ જનતા સુધી પહોંચાડવા માટે સેતુરૂપ બનનાર ભાષા સંશોધન પ્રકાશન કેન્દ્રના સ્થાપક ડૉ. ગણેશદેવી. કાયા રૂપી વિચારમાં દરેક અંગોને કાર્યાન્વિત કરવા માટે જરૂરી માહિતી આપનાર કોંકણી સમાજ ચોરાપંચના મંત્રીશ્રી જશવંતભાઈ તનુભાઈનો પરિવાર. જેઓનું માંદળ અને ગીતોનું ગૃપ, આકાશવાણી કેન્દ્રો અને સામાજિક સંમેલનોમાં પોતાની કલાનું આગવું પ્રદર્શન કર્યું છે.

આ ક્ષેત્રકાર્ય દરમિયાન અમારી પ્રાથમિક સવલતનું સતત ધ્યાન રાખનાર મૂળ દાહોદ જિલ્લાના વતની અને વેડછી સ્વરાજ આશ્રમમાં આચાર્ય તરીકે ફરજ બજાવતા ખનસુખભાઈ ભાભોર તથા ત્યાંના બાળ મિત્રો તેમજ તાપી જિલ્લાના વાલોડ તાલુકાના વેડછી ગામના ચૌધરી સમાજના એક અંગ સમા અશોકભાઈ ચૌધરી અને તેમના પુત્ર નિરજભાઈ ચૌધરી તેમનો પણ હું આભારી છું.

મહુવા તાલુકાના કુકણાં ડુંગરી ગામના ઉકાજીભાઈ કોંકણી તથા વેડછી સ્વરાજ આશ્રમના કોંકણી સમાજના વિદ્યાર્થી મિત્રોએ મારી ખૂટતી માહિતી પૂરી કરવામાં મદદ કરી છે. તેમજ સંશોધનકાર્યમાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે મને મદદ કરનાર નામી અનામી દરેક ભાઈ-બહેનનો હું આભારી છું.

મારાં લેખનકાર્યમાં જરૂરી સલાહ સૂચનો આપનાર આદિવાસી અકાદમીના પ્રા.જિતેન્દ્રભાઈ વસાવા, મારા લેખન કાર્ય પર સતત ધ્યાન રાખનાર નારણભાઈ રાઠવા, સંજયભાઈ રાઠવા, ભાવસિંગભાઈ રાઠવા, નીતાબેન રાઠવા, હરિભાઈ રાઠવા તેમજ મારા ધર્મ પત્ની જયાબેન રાઠવા તથા ભાષા આંદોલન સાથે જોડાયેલાં અમારા સહકર્મી, આદિવાસી અકાદમીના નિયામકશ્રી, નિવાસી નિયામકશ્રી દરેકનો હું ઋણી છું.

વિકેશ રાઠવા

અનુક્રમ

▶ કોંકણી સમાજ	૧
▶ ભાષા	૫૬
▶ સંગીત વાદ્ય અને નાટ્યવેશો	૫૭
▶ સાહિત્ય	૬૩

ગુજરાતના કોંકણી

સમાજનું નામ

કોંકણી સમાજને ચારે દિશાના લોકો વારલી, કુણબી, કુકણા જેવા નામોથી ઓળખે છે. જેમાં કુકણા અને કુંણબી ઊંચા ગણાય છે.

સમાજમાં ચૌધરી, ગામિત, વાઢુ, કડવા, ઠાકરે, ગાંગૂરી, પવાર, દેશમુખ, ચૌરે, ભોંયે, કુરકુટીયા જેવા અનેક તેમના કૂળો જોવા મળે છે.

ભૌગોલિક વિસ્તાર

કોંકણી વસતિ ધરાવતો પ્રદેશ સપાટ અને થોડી ઘણી ખાડાં ટેકરાવાળી જમીન ધરાવે છે. તેમનો મુખ્ય વસવાટ તાપી જિલ્લાના સોનગઢની આજુબાજુથી લઈ વ્યારા, વાલોડ તેમજ વિસ્તાર-પૂર્વક જોતાં બરડીપાડા, બારડોલી(તાજપુર), ગોલણ, ઉમરા(અંબિકા નદીને કાંઠે) સુધી ને વ્યારામાં વડપાડા, બેડવાણ સુધી જોવા મળે છે. જેઓની મૂખ્ય વસતિ ભોજપુર, ગોલણ(પૂર્ણા નદીને કાંઠે), દેગામાં, કોંકણપુર જેવા ગામોમાં વધારે જોવા મળે છે. અભ્યાસ ક્ષેત્રના ભોજપુર ગામને કેન્દ્રમાં રાખીને જોઈએ તો આ વિસ્તારમાં લગભગ બેતાળીસ જેટલાં ગામોમાં કોંકણી સમાજની વસતિ આવેલી છે. જે ગામો મોટા ભાગે મીંઢોળા અને પૂર્ણા નદીની આજુ બાજુ આવેલાં છે.

દિશાની દૃષ્ટિએ વ્યારા તાલુકાના ભોજપુર ગામને ધ્યાનમાં રાખીએ તો દક્ષિણમાં ગોલણ, ઉમરા,

કુકણા ડુંગરી, ખંભાડીયા અને પદમડુંગરી તેમજ વાંસદા તાલુકો તથા પૂર્વમાં વડપાડા, બેડવાણ, આંબા ઝરાલી, ગતાલી, ધામણદેવી, હરમુંડી વગેરે તથા પશ્ચિમમાં દેગામાં(વાલોડ), કોંકણવાડ, તાજપુર(બારડોલી) વગેરે.

સૃષ્ટિ સર્જનની કલ્પના

એક સમયે પૃથ્વી પર માનવ, પશુ, પંખી, ઝાડ બીડ બધું જ હતું. તેમાં કુદરતી પ્રકોપ આવ્યો જેમાં સૂર્ય આકળો થયો, વૈશાખ આવ્યો, વૈશાખી વાદળાંઓના ઢગ ખડકાવા લાગ્યાં ત્યારે ભૂતદેવ, વારાદેવ, પવનદેવ નીકળ્યાં. તેની સાથે સાયદેવ, વાયદેવ અને ધુકટીસર દેવો પણ ભળ્યાં. આ બધા દેવો ધરતી પર અને સાતે સમુદ્ર પર ચક્કર મારવા લાગ્યાં. આમ કરીને તેઓ ધરતીને ધમરોળવા લાગ્યાં અને સાતે સમુદ્રને આમ તેમ ફંગોળવા લાગ્યાં.

વનમાં જીવજંતુ, કીડા-કિટકો, પશુપક્ષી વગેરેની નાસભાગ થવા લાગી. તેમની ભયસૂચક ગર્જનાઓ અને ચિચીયારીના અવાજો સંભળાવા લાગ્યા. વિવિધરંગી વાદળાંઓના ઢગ ખડકવા લાગ્યા. ત્યારે પ્રલય થવાના ઐંદાણ વર્તાવા લાગ્યાં. અને ત્યાં તો ?

સાતે સમંદર હેલે ચડ્યાં. ગાજ-વીજ છૂટ્યાં. કડાકાભડાકા થવા લાગ્યાં અને ડેગુમેગુદેવ તથા બારાસારની પોતપોતાનું જોર દેખાડવા લાગ્યાં. સાવની પોવની વાદળોના ખડકલાં થયાં. પૃથ્વીનો મંડપ ઘનઘોર ઘટાથી છવાઈ ગયો. સર્વત્ર અંધકાર ફેલાયો. એકાએક આ વાદળો ફાટ્યાં. સૂપડાંધારે વરસાદ પડવા

લાગ્યો. ગાગર જેવડાં ટીપાં પડવા માંડ્યાં. ગાંડોતૂર થઈને વરસાદ વરસ્યા જ કરે...વરસ્યા જ કરે !

પહાડ-પર્વતો તૂટવા લાગ્યા, ધરતી કંપતી-ધ્રુજતી ફાટવા લાગી અને આકાશ જાણે કે ઉખડી પડવા લાગ્યું. ચાંદો-સૂરજ જાણે તૂટી પડીને ખોવાઈ ગયાં. ખીણ-પર્વતો જળમાં ગરકાવ થઈ ગયાં. જીવજંતુ, પશુપક્ષી, માનવમાત્ર પાણીમાં જાણે ઓગળી ગયાં. દેવોનું સ્વર્ગ પણ ખાલીખમ હોય તેવું થઈ ગયું ! પૃથ્વી તણાતી, ઘસડાતી, ખાંગી થતી, પાણીમાં અદૃશ્ય બની ગઈ. બધું જ ઉલટ-સુલટ થઈ ગયું, જળબંબાકાર થઈ ગયું. જળ પ્રલય થયો !

સ્વર્ગના નવકરોડ દેવો !!! ૩૩ કરોડ દેવોનો ઉલ્લેખ ભારતીય ધર્મશાસ્ત્રો તેમજ પુરાણોમાં છે. લાખ પરવડી દેવો આકાશમાં આંટા માર્યા કરે, આમતેમ ફર્યા કરે ! પૃથ્વીને તેઓએ લ માત્ર હોય તેમ ફંગોળાતી જોઈ. પાણીના લોઢમાં આવીને ચકરાવે ચડતી અને આખરે ગરકાવ થઈ જતી જોઈ.

સ્વર્ગના દેવ જોહારદેવ પિતા કરતુકબળી સફાળા ઊઠીને રચનાકચેરી પર પહોંચી ગયાં. કરતુકબળીએ રચનાકચેરીએ આવીને પહેલું કામ પૃથ્વીના અવશેષરૂપ પાયા- સ્તંભોને શોધી કાઢ્યાં. એ પછીથી ધરતી ધરબી-થાપીને હતી તેવી કરી દેવાનું નક્કી કરી લીધું. આ માટે તેણે ભૂતદેવ અને વારાદેવને બોલાવ્યાં. આ બંનેને ચિઠ્ઠીઓ લખી આપીને ધરતી હતી તેવી કરી દેવાના કામ માટે તેમણે અનેક દેવોને બોલાવ્યાં.

આમાં નારણગુરૂ અને મહાદેવથી માંડીને રામ-લક્ષ્મણ, કૃષ્ણ, કૌરવ-પાંડવ, સાટે હીર જેવા હીરદેવો, સોનીસર જેવા સરદેવો, અદમ-પદમ અને ઉડમ-તુડમ દેવો, કોલાટી-અળવટી દેવો, ભૂતસાવરા-દેવસાવરા દેવો, આંતરબળી દેવો, નવકળ અને દસ ધરમના દેવો અને સોળસો દેવો, નવકોટિ સુરસતી દેવો,

લાખ પરવડી દેવો તેમજ મુલકના બાર હનુમાન, બાર ભવાની, ઈત્યાદિ જેવા અનેક દેવોનો સમાવેશ થતો હતો.

આ બધા દેવો આવીને રચના કચેરીમાં બેઠાં એટલે કરતુકીદેવે ટાકીસર દેવને ઘસમસતા જળ લોઢને રોકી દેવાનું કામ સોંપ્યું. આ પ્રવાહ રોકાય એટલે તરત ભૂતદેવ, વારુદેવ, સાયદેવ, વાયદેવ અને ધુકટીસર દેવોને, ત્યાં ચક્કર લગાવી, બધું પાણી ઊડાડી દઈને પૃથ્વીના પાયા અને સ્તંભોને ખૂણાં કરી દેવાનું કામ કરતુકીદેવે સોંપ્યું. દેવોએ આ પાયા પર સ્તંભો ખૂણાં કરી નાખ્યાં.

હવે ખેદાનમેદાન થઈ ગયેલી પૃથ્વીના ખૂણાં થયેલા અવશેષોમાંથી પૃથ્વીને ઘરબી-થાપી, સરખી કરવા માટે પાયા અને સ્તંભો જોઈ લેવાનું દેવોને કહ્યું. દેવોએ ખૂબ જોર કરી જોયું પરંતુ સ્તંભો ઊંચકાતા નથી. આથી કરતુકબળી દેવો પર ગુસ્સે થઈ ગયા. પછી તેમણે સુથારી, ટકારી, બેલદારી દેવોને બોલાવીને અવશેષો છોલાવી-તાછાવી કંઈક હળવા બનાવ્યાં. એ પછી દેવોને તેણે ઊંચકીને જોઈ લેવા જણાવ્યું. અવશેષો દેવોથી હજીપણ ઊંચકાયા નહીં. આથી એ દેવોને કરતુકબળીએ રચનાકચેરીમાં બેસાડી રાખ્યાં.

આ કામ માટે કરતુકદેવે ભીમબળીને બોલાવ્યો. ભીમબળીએ આવી પ્રયત્ન કરી જોયો, પરંતુ તે ભૂખ્યો અને તરસ્યો હોવાથી તે અવશેષો ઊંચકી શક્યો નહીં. તેની નાની બહેન આસ્ટાપને ત્યાં પેટ ભરીને જમી આવ્યાં પછી પોતે ઊંચકી લાવશે, તેમ કહેતાં તેની બહેનને ત્યાં તેના ભોજનની વ્યવસ્થા કરી. જમી આવ્યા બાદ ભીમબળી પૃથ્વીના પાયા અને સ્તંભોના અવશેષોને ઊંચકીને રચનાકચેરીમાં કરસુકબળી પાસે લઈ આવ્યો. કરતુકબળીએ સોળસો દેવો અને પાંચ બળીઓને તે બરાબર ઘરબાયેલ છે કે નહીં તે જોઈ લેવા

કહ્યું. જોતાં જણાયું કે તે બરાબર ઘરબાયેલ નથી. આ સાંભળીને કરતુકદેવે ઘરતી બરાબર હતી તેવી ઘરબાય તે માટે ઘુંઘેરીબાઈ પાસેથી પાંચગોળા માટી અને પથરાબાઈ પાસેથી પાંચ પથ્થર નાખીને પૃથ્વીના સ્તંભો ઘરબ્યા. આ પછી કરતુકદેવે જોઈ જોયું તો હજુ પૃથ્વી જોઈએ તેવી ઘરબાઈ નથી.

આથી કરતુકદેવે પોતે આ કામ હાથમાં લઈ પૃથ્વીને બરાબર થાપી. તેમણે ચાર ખૂણે એકએક બલીને મૂક્યો અને ઉત્તર-દક્ષિણ દિશાઓમાં એક એક મૂક્યો. આમ કુલ છ બળીને મૂકી છયેના હાથમાં તત્ત્વ(અર્થાત્ પંચભૂતોમાંનું પ્રત્યેક) ના તાર આપ્યાં. આવી રીતે પૃથ્વીને બરાબર સ્થિર કરી દીધી. આમ કર્યા પછી પણ જુગનાતુ, ટીપનાતુ અને રચનાતુ દેવો પાસે છેલ્લો હાથ મરાવીને કરતુકદેવે પૃથ્વી એકદમ મજબૂત પહેલાં હતી તેવી બનાવી દીધી. આટલું કર્યા પછી એક મોટા પખાવળ દેવને પલાંઈ વળાવીને તળમાં બેસાડયા. ત્યારબાદ સોળસો દેવો, સુરસતી દેવો અને લાખ પરવડીદેવોને સરખી થયેલી પૃથ્વી આ પખાવળ દેવાના ખોબામાં આપવા કહ્યું. આ દેવોએ પૃથ્વીને તે પ્રમાણે મૂકી એટલે કરતુક દેવે તે સંપૂર્ણપણે ઘરબાઈ ગઈ છે કે નહીં તેની ખાત્રી કરવા પૃથ્વીને હાથ અડાડીને જોયું તો પૃથ્વી હલબલે ! હવે શું કરવું ? છેવટે પોતે પૃથ્વીને ચાર ફેરા ફરીને તેનો એક ખૂણો તોડી નાખ્યો. ત્યાર બાદ સ્વર્ગમુલ્કના બાર હનુમાનમાંથી એકને બરાબર ટીપવાનું કહ્યું. આથી એક હનુમાન કૂદી આકાશે ચડ્યો. ત્યાંથી પૃથ્વી પર ખાબકીને તેને કચડીને બરાબર ઘરબી દીધી. પૃથ્વી હવે સજ્જડ ઘરબાઈને પૂરી મજબૂત બની ગઈ. પૃથ્વી તો હતી તેવી સરખી બની ગઈ પરંતુ આવી રીતે કૂદકો મારી કચડતાં હનુમાનનો એક પગ ટૂંકો થઈ ગયો !

પૃથ્વી સરખી થઈ જતાં કરતુકદેવ હવે આગળની વ્યવસ્થામાં લાગ્યાં. સૌથી પહેલાં તેમણે પૃથ્વી પર અજવાળાની વ્યવસ્થા કરી. સરખાદેવની એકઆંખ ખેંચી કાઢી તેનો સૂર્ય બનાવ્યો. તેને આકાશમાં મૂકી, દિવસે અજવાળું પાથરવા જણાવ્યું. નીરખાદેવની એક આંખ કાઢી લઈને તેનો ચંદ્ર બનાવી આકાશમાં મૂક્યો અને તેને રાતમાં પ્રકાશ રેલાવવાનું કહ્યું.

આ પછી તેમણે મયૂરીબાઈ પાસેથી દેવો દ્વારા બાર બીજ મંગાવીને રોપી દીધાં અને નારણદેવને વષદિવને સમજાવવા મોકલીને વરસાદ વરસાવવાની વ્યવસ્થા કરી. વાવેલાં બીજ પર વરસાદ પડવાથી બધા બીજ ઊગી નીકળ્યાં.

ત્યાર બાદ કરતુકબળીએ સૂનુંવન, નીકટબારી, ઝીકટબારી, ભીંગારખંડ, રંગકુંડ, ચપ્પટેભંડાર વગેરેની રચના કરી.

આટલી રચના કર્યા પછી, સૂનાવનમાંથી કશા અવાજો આવે છે કે નહિં? તે કાન માંડીને ચકાસી જોવા દેવોને કહ્યું. દેવોએ એ મુજબ ચકાસણી કરીને કશા જ અવાજો આવતાં નહીં હોવાનું કરતુકીદેવને જણાવ્યું. આ જાણી લઈને કરતુકીદેવ પોતાના સ્નાનગૃહમાં ગયાં. તે શરીર પરનો મેલ કાઢવા લાગ્યાં. પોતાના મેલમાંથી તેમણે જીવજંતુ, કીડા, કિટક, પશુપક્ષી બનાવ્યાં. સ્નાન કરતા ગયાં અને મેલ કાઢતા ગયાં. તેમાંથી વિવિધ જીવસૃષ્ટિ બનાવતા ગયાં. આ બધાંને તેમણે સૂનાવનમાં અને સ્વર્ગમાં છોડી મૂક્યાં. ત્યાર બાદ તેમણે દેવોને કાન માંડીને અવાજ આવે છે કે નહીં તેની ચકાસણી કરવા કહ્યું. એ મુજબ દેવો કાન માંડે ત્યાં સૂનાવનમાંથી અને સ્વર્ગમાંથી જીવજંતુ, કીડાકિટક, પશુપક્ષીઓ વગેરેના અનેકજાતના અવાજો

કાને અથડાવા લાગ્યા ! દેવોએ આ જણાવતાં કરતુકદેવ ખુશ થયાં.

આ પછી કરતુકબળીએ દેવોની સભા ભરીને વિચાર કર્યો કે જીવજંતુ, કીડાકિટક, પશુપક્ષી એ બધું સરજીને, જે તે યોગ્ય જગ્યાએ ગોઠવ્યું, પરંતુ હજી આમાં કાળા માથાનો માનવી નથી ! આવો વિચાર કરતાં કરતુકબળી આજુબાજુ નજર કરે છે તો પ્રલયપૂરમાંથી બહાર સ્થિર થયેલું એક તૂંબડું જોયું. કરતુકબળી ત્યાંથી તે તૂંબડાને રચનાકચેરીમાં લઈ આવ્યાં. જૂએ તો તેને કોતીમાતાના મીણથી ચોટેલો સેંગળદીપનો દાટો ! કરતુકબળીએ સુથારી-ટકારી દેવોને બોલાવી તૂંબડું તોડાવતાં તેમાંથી એક છોકરો અને એક છોકરી એમ બે માનવી નીકળ્યાં ! કરતુકદેવ તો રાજી રાજી થઈ ગયાં. કાળા માથાના માનવીની તો તેને જરૂર હતી. તેમણે તે બંને કઈ જાતિના છે? શું સગા છે? એવી પૂછપરછ કરતાં તેઓએ જણાવ્યું કે તેઓ મહારજાતિના છે અને બંને ભાઈ બહેન છે. પછી કરતુકદેવે બંનેને એક ગુફામાં પુરી સંબંધનો ભૂલાવામાં નાખ્યાં. ત્રીજે દિવસે ગુફામાંથી બહાર કાઢીને તેઓને સંબંધ પૂછતાં તેઓએ પતિ-પત્ની હોવાનું જણાવ્યું. પછી આ મહારજાતિના યુગલમાંથી કરતુકદેવે પૃથ્વી પર કાળા માથાના માનવીની વસ્તી વધારી !

આ યુગલને ગુફામાં પૂરીને ત્રીજે દિવસે બહાર કાઢીને કરતુકદેવ વસ્તી વધારતાં ગયાં અને પ્રત્યેક નવા યુગલને જાતિ પૂછીને જાતિ મુજબના ધંધા સોંપતા ગયાં. તેઓએ જે તે જાતિઓને જે જે ધંધા સોંપ્યા તેમાં કુનબી આદિવાસીને અડધા ભાગની ખેતી મળી.

આમ જાતિગત વ્યવસ્થા સોંપી કરતુકદેવ રચના કચેરીમાં આવી, દેવસભામાં બેઠાં. તેમણે આ વ્યવસ્થા કર્યા પછી હવે પછીની દેવસભા કાળાખાતળ ભરવાની છે તેમ જણાવ્યું. એ મુજબ કાળાખાતળમાં

દેવસભા ભરીને તેમણે કહ્યું કે પૃથ્વી હતી તેવી બરાબર મજબૂત રચાઈ ગઈ, તેની પર જીવજંતુ, કીડાકિટક, પશુપક્ષી અને કાળામાથાના માનવની જીવસૃષ્ટિ પણ રચાઈ ગઈ. આમ પૃથ્વી જીવોથી ઘબકતી બની ગઈ.

જન્મવિધિ

સર્ગભાવસ્થા દરમિયાન સ્ત્રી ઘરના બધાજ કામો કરતી હોય છે. સાથે ખેતીના પણ કેટલાક કામ કરતી હોય છે. જે કામો તે ગર્ભાવસ્થાના છેલ્લા દિવસ સુધી કરતી હોય છે. સમાજ માને છે કે સગર્ભા સમયે સ્ત્રી આવા કામો સાથે સંકળાયેલી રહેતી હોવાથી સુવાવડના સમયે તેને તકલીફ ખૂબ ઓછી પડે છે અને બાળક અવતરવામાં સરળતા રહે છે.

પ્રસુતિ સમયે સુવાવડી સ્ત્રીને ઘરની અંદર કોઈ ખૂણાવાળી જગ્યાએ પ્રસુતિ કરાવવામાં આવે છે. સગર્ભા બહેનને ગર્ભાવસ્થાના મહિના પૂરા થતાં હોય અને પેટમાં દુખાવો ઉપડે ત્યારે પ્રસુતા કરાવવામાં અનુભવ ધરાવતી ફળિયાની સ્ત્રી અથવા ગામની દાયણ સ્ત્રી કે જે પ્રસુતા કરાવવા માટે અનુભવી હોય તેને તરત બોલાવવામાં આવે છે. આ સ્ત્રી બાળકને અવતરવામાં મદદ કરતી હોય છે. બાળક ગર્ભમાંથી બહાર આવે ત્યારે ગર્ભાશય અને બાળકની નાભી સાથે તંતુ નળ જોડાયેલો હોય છે જેનાથી બાળકનું ગર્ભમાં પોષણ થતું હોય છે. ગર્ભમાંથી બાળક બહાર આવતાંજ નવું પાનું અથવા બરૂની ચીપ વડે તંતુ નળને કાપવામાં આવે છે. કાપેલ નળને ન્હાવાની જગ્યાએ દાટી તેનાં ઉપર પથ્થર મૂકી દેવામાં આવે છે. પાંચ દિવસ સુધી સુવાવડી સ્ત્રીને આ જગ્યા ઉપર જ નવડાવવામાં આવે છે તેમજ ન્હાતી વખતનું પાણી ખાડામાં

એક જગ્યાએ જ જમા થાય અને આજુબાજુ ના જાય તેની ખાસ કાળજી રાખવામાં આવે છે.

બાળકનો જન્મ થઈ ગયાં પછી પ્રસુતા બહેનને સૂંઠ, ગોળ અને કાળી મરીનો ઉકાળો પાવામાં આવે છે. ખોરાકમાં એક અઠવાડીયા સુધી મગની ઢીલી ખિચડી અથવા ઢીલું ભાત ખવડાવવામાં આવે છે. જેમાં મીઠું નાખવામાં આવતું નથી. જેનાથી માતાની તંદુરસ્તી સારી રહે અને દૂધ પણ સારું આવે, તેમજ બાળકની તંદુરસ્તી પણ જળવાય રહે છે.

પચેરો :

પચેરાની વિધિ બાળકના જન્મ પછી પાંચમાં દિવસે કરવામાં આવે છે. જેમાં છોકરી હોય તો ચાર દિવસે અને છોકરો હોય તો પાંચમાં દિવસે આ વિધિ કરવામાં આવે છે. વિધિના આગલા દિવસે ઘરને લીંપણ કરી નાખવામાં આવે છે. આ દિવસે ફળિયાના ભાઈઓ બહેનો બધાં ભેગા થાય છે. દાયણ બહેન આવે છે અને સુવાવડી સ્ત્રી તથા બાળકને સ્નાન કરાવે છે. સ્નાન કરાવ્યા પછી માતાને શરીરે હળદર ચોપડે છે અને બાળકને નવા કપડાં પહેરાવી તૈયાર કરે છે. સાથે આજુબાજુની બધી સ્ત્રીઓ ભેગી મળી રસોડું બનાવતી હોય છે. દાયણબેન પૂજા માટે મંગાવેલ સામાન ભેગો કરે છે અને પ્રસુતી થઈ હોય તે જગ્યાએ પૂજા વિધિ શરૂ કરે છે. આકાશ, પાણી, પવન, અગ્નિ અને ધરતીને યાદ કરી તેના નામની ચોખાની પાંચ પૂંજ(ઢગલી) પાડે છે. દીવો અગરબત્તી સળગાવે છે સાથે સિંદુર અને કંકુથી પૂજા વિધિ કરી બાળકને ખોળામાં લઈ કાળી દોરી બાંધે છે પછી દાડ અથવા ચાની છાક પાડી જમવાનું બનાવ્યું હોય તેની પૂજા પાડે

છે. પૂજ પાડ્યાં પછી રોકડ રૂપિયા મૂકે છે. ત્યાર બાદ ફળિયા તેમજ સગાવડાલામાંથી આવેલ બહેનો દારૂ કે ચાની છાક પાડી રોકડ રૂપિયા મૂકે છે. આ વિધિમાં દાયણબેન સૂર્ય, ચંદ્ર, આકાશ, તારા, જમીન, જળ, વાયુ જેવા પૃથ્વી પરના દરેક તત્વને યાદ કરીને પૂજન કરવામાં આવે છે. ત્યારબાદ ફોઈ બાળકનું નામ પાડે છે. આમ પૂજન પુરૂ થયા પછી ભેગા થયેલાં ફળિયાના અને સગા વડાલા બધાને ચા કે દારૂ પીવડાવામાં આવે છે અને જમાડવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ બધા છૂટા પડે છે. આ વિધિમાં દાયણબેન મુખ્ય હોવાથી તેને ઘર માલિક પોતાની યથાશક્તિ પ્રમાણે કપડાં ને રોકડ રકમ આપી જમવાનું બનાવેલું હોય તેનું ભાથું પણ બાંધી આપે છે.

સુવાવડી સ્ત્રી બાળકના જન્મ પછી સવા મહિના સુધી ઘરમાં ધાર્મિક જગ્યાએ કે રસોડામાં જઈ શકતી નથી અને કૂવે કે હેંડપંપે પાણી ભરી શકતી નથી. તેમજ ઘરમાં કેટલીક વસ્તુઓને અડકી શકતી નથી. જ્યારે સવા મહિનો પૂરો થાય પછી શ્રીફળ ફોડીને આ બધી જગ્યાએ જઈ શકે છે અને ઘરના કામ પણ કરી શકે છે. આ સમયે તે પહેલા દિવસે કૂવે કે હેંડપંપે પાણી ભરવા જાય ત્યારે કૂવા કે હેંડપંપને પહેલા ચાંદલા કરી પછી પાણી ભરવાની શરૂઆત કરે છે. આટલા સમય સુધી પાણી ભરવા માટે તેને ઘરની અથવા તો આજુબાજુના ઘરની સ્ત્રીઓ મદદ કરતી હોય છે.

લગ્ન :

સામાન્ય રીતે અન્ય સમાજોની જેમ આ સમાજમાં પણ લગ્નના કેટલાક પ્રકાર જોવા મળે છે.

૧. મા બાપની પસંદગી(આસ બાહાસની પસંદગી) :

મા બાપને કોઈ છોકરો કે છોકરી પસંદ હોય ત્યારે તેઓ સામે પક્ષે વાત પહોંચાડવા માટે કારભારીને તૈયાર કરે અને કારભારી એ વાત સામે પક્ષે રજુ કરે અને તેમની અનુકુળતાએ વાત મંજૂર થાય અને લગ્ન થાય તેને મા બાપની પસંદગીના લગ્ન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

૨. છોકરા છોકરીની પસંદગી(પોસા પોસીની પસંદગી) :

છોકરા છોકરી બન્નેને સામ સામે પસંદ હોય અથવા તેઓ પહેલેથી પ્રેમમાં પડેલાં તેવા સમયે તેમના મા બાપને આ લગ્ન મંજૂર ના હોય છતાં લગ્ન કરવું ફરજિયાત બને, તે લગ્નને છોકરા છોકરીની પસંદગીના લગ્ન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

૩. ઉપાડી જવું(લી પોળુલા) :

કુંવારા છોકરા છોકરી બન્ને પ્રેમમાં પડેલાં હોય ને તેઓ લગ્ન કરવા ઈચ્છતા હોય પણ તેમના મા બાપ કે કુટુંબવાળાને કોઈ કારણોસર એ લગ્ન અનુકુળ ન આવે અથવા છોકરીને કોઈ કારણસર એ વાત અનુકુળ ના હોય અને તે લગ્ન કરવાની ના પાડે. આવા સમયે છોકરો બળજબરી પૂર્વક છોકરીને ઉપાડી જાય આવા લગ્નને ઉપાડી જવું એમ કહેવામાં આવે છે.

૪. આજુ બાજુ વાળાની પસંદગી(ઘરને બાજુમાં રહત તેની પસંદગી) :

છોકરા કે છોકરીને અથવા તેમના મા બાપને જે તે વાત એટલી બધી અનુકૂળ ના હોય પણ ઘરની આજુ બાજુ રહેતાં અથવા સગા સબંધીઓને આ વાત અનુકૂળ હોય ત્યારે તેઓ છોકરા કે છોકરીને સમજાવીને અથવા તેમના મા બાપને સમજાવીને લગ્ન કરાવે તેવા લગ્નને આજુ બાજુ વાળાની પસંદગીનું લગ્ન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

લગ્નમાં કુળ ગોત્રની ભૂમિકા

સમાજમાં લગ્નો મોટા ભાગે મા બાપની પસંદગી તથા છોકરા છોકરીની પસંદગીથી થતાં હોય છે. પણ સમાજના કેટલાક નિયમો મુજબ એકજ કુળમાં આવતાં છોકરા છોકરી લગ્ન કરી શકતા નથી. દાત: ભોંયે કુળના છોકરાનું લગ્ન ભોંયે કુળમાં ન થાય પણ ભોંયે કુળના છોકરાનું લગ્ન પવાર, દેશમુખ વગેરે કુળોમાં થઈ શકે છે. સાથે સમાજનો બીજો પણ એક નિયમ છે કે તેઓ મામા ફોઈના છોકરા છોકરી સાથે લગ્ન કરી શકે છે. આમ દરેક સમાજના પોત પોતાના કેટલાક સામાજિક મૌખિક બંધારણો હોય છે અને તે પ્રમાણે જ તેઓ લગ્ન કરી શકે છે.

સમાજમાં છોકરાની ઉંમર સામાન્ય રીતે બાવીસ વર્ષ અને છોકરીની ઉંમર સામાન્ય રીતે અઠાર વર્ષની થાય એટલે તેમના લગ્ન માટેની વાત ઘરમાં શરૂ થઈ જતી હોય છે. આવા સમયે છોકરાપક્ષને અને છોકરીપક્ષને સારી રીતે જાણતો હોય અને બન્ને પક્ષો લગ્ન કરવા માંગતા હોય તેમજ બંન્ને પક્ષને અનુકૂળ આવશે એવી જાણકારી વાળો કોઈ પુરુષ બન્ને પક્ષે લગ્નની વાત મૂકે છે. આ વાત મૂકનાર વ્યક્તિને સમાજમાં

કારભારીના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. જે લગ્નની વાત શરૂ કરે ત્યારથી લઈ લગ્ન પુરું થાય ત્યાં સુધી બન્ને પક્ષે વાતથી લઈ લગ્ન પૂરું થતા સુધીની બધી જવાબદારી તે કોઈ પણ પ્રકારની લેવડ દેવડ વગર કરે છે. લગ્નની વાત શરૂ કરે ત્યારે બન્ને પક્ષે સામાપક્ષની પૂરેપૂરી માહિતી આપે છે. ઘરના વ્યક્તિઓને આ વાત પસંદ પડે એટલે કારભારી છોકરા છોકરીને જોવાનું ગોઠવે છે.

નાની સગાઈ :

નક્કી કરેલ દિવસે છોકરીને જોવા માટે કારભારી છોકરાને લઈને છોકરીના ઘરે જાય છે. સમાજના રીતિ રિવાજ મુજબ છોકરી છોકરાને પાણી, ચા આપી જમાડે છે. આ સમયે બન્ને એક બીજાને જોઈ લેતા હોય છે. આમ કરી છૂટા પડે છે અને કારભારી બન્નેને પૂછી લે છે તમને પસંદ છે કે નહીં. છોકરા છોકરીને સામ સામે પસંદ હોય તો કારભારી મોટી સગાઈ કરવાની વાત બન્ને પક્ષે આપે છે.

મોટી સગાઈ :

સગાઈ કરવા માટે કારભારી બન્ને પક્ષને પૂછીને એક દિવસ નક્કી કરે છે. નક્કી કરેલ દિવસે છોકરા પક્ષ તરફથી ઘરદીઠનો એક એક પુરૂષ આમ કરીને આખા ગામના પુરૂષો તથા સગાવહાલા બધાં છોકરીના ઘરે જાય છે. જ્યાં છોકરી પક્ષ તરફથી પણ આખું ગામ ભેગું થયેલું હોય છે. બન્ને ગામના એકઠાં થયેલાં લોકો સામ સામે બેસે છે, જેમાં વડીલો સૌથી આગળ બેસતા હોય છે. બન્ને ગામના પાંચ પાંચ વડીલો એકદમ નજીક સામ સામે બેસતા હોય છે. આમ બેઠાં પછી થોડી ઠંડા મજરી કરે છે. જેમાં છોકરી પક્ષવાળા

છોકરાપક્ષ વાળાને પૂછે છે કે, તમે શું કામે આવ્યા?

છોકરાપક્ષ: છોકરીના લગ્ન માટે આવ્યા છે.

છોકરીપક્ષ: છોકરી પસંદ પડી કે?

છોકરાપક્ષ: હા

છોકરીપક્ષ: કઈ વાટે આવ્યા?

છોકરાપક્ષ: ગંગા નદિની વાટે.

છોકરીપક્ષ: પાણી બાણી પીધેલું કે નહીં?

છોકરાપક્ષ: પાણી ડહોળુ હતું અને ઢેડકા જ કુદ્યા કરતાં હતાં એટલે પાણી નહીં પીધું અને સીધું વેવાઈના ઘરે આવીને પીધું.

આમ થોડી ઠઠ્ઠા મજ્જરી કર્યા બાદ સામ સામે બેઠેલ પાંચ પાંચ જણને ખાખરાના જમણાં પાનના પડીયા કરીને તેમાં કાળી ચા આપવામાં આવે છે. બઘાના હાથમાં ચા ભરેલા પડીયા હોય છે. બન્ને પંચો વાળા સામ સામે એક બીજાના કૂળો પૂછે છે. જેમાં કારભારી હોય એ જવાબ આપતો જાય છે કે આ ભાઈનું આ કૂળ છે, આ ભાઈનું આ કૂળ છે. આમા બન્ને પક્ષોના કૂળો અલગ અલગ નીકળે એટલે તે સગાઈથી બંધાય છે. બંધારણ રૂપે ગામમાં આગળ પડતી વ્યક્તિ હોય એ જામીનોના નામ બોલે છે કે ચાંદ સૂર્ય જામીન, હીંગા પૂર્યા જામીન, પાછી પૂર્યા જામીન, અમને લટકા ભૂટકા જામીન. આમ કરીને પાંચ જામીન અને બન્ને ગામની પંચની સાક્ષીમાં લગ્ન ગ્રંથીથી જોડાય છે. આમ કર્યા પછી બન્ને પક્ષોવાળા સામ સામે એક બીજાના પડિયામાં

અડધી અડધી ચા રેંડે છે અને રામ રામ કરી ચા પીવે છે. ત્યારબાદ સગાઈમાં બેઠેલા બધાને ચા પાવામાં આવે છે.

આમ પંચોની કૂળ પુછવાની વિધિ પૂરી થયાં પછી છોકરા છોકરીને સગાઈમાં ઉપસ્થિત થયેલા લોકો વચ્ચે ઘરના દરવાજા આગળ ઊભા રાખવામાં આવે છે અને એક વ્યક્તિ છોકરાને પૂછે છે, તને છોકરી પસંદ છે ?

છોકરો: હા

પછી કહે કોઈના દબાણથી પસંદ કરેલ છે કે પોતે પસંદ કરેલ છે ?

છોકરો: પોતે પસંદ કરેલ છે.

પછી છોકરીને પૂછે છે, તને છોકરો પસંદ છે ?

છોકરી: હા

પછી કહે કોઈના દબાણથી પસંદ કરેલ છે કે પોતે પસંદ કરેલ છે ?

છોકરી: પોતે પસંદ કરેલ છે.

આમ બન્નેને પંચની સમક્ષ પૂછ્યા પછી વાત બરાબર લાગે તો છોકરા છોકરીને સામ સામે ચાંદલા કરાવી એકબીજાને હાર પહેરાવે છે. ત્યાર બાદ બન્ને જણ સગાઈમાં બેઠેલા નાના મોટા બધાને ચાંદલા કરી પગે પડે છે. એકબાજુ બહેનો સગાઈના ગીતો ગાતી હોય છે અને બીજી બાજુ બે ત્રણ ભાઈઓ ગોળ ઘાણા

વહેંચતાં હોય છે. ગોળ ઘાણાં વહેંચાયા પછી ચા પીને સૌ છૂટા પડે છે. કોઈ કારણસર જેમ કે વડીલો વચ્ચે કૂળની પૂછપરછમાં જો એક જ કૂળ નીકળે અથવા છોકરા છોકરીની પસંદગીમાં અનુકૂળતા ન હોય તો સગાઈ કર્યા વગર છૂટા પડી જતાં હોય છે.

તારીખ પાડવી :

તારીખ પાડવા માટે છોકરા પક્ષ તરફથી પાંચ ભાઈઓ છોકરીના ઘરે જાય છે. ત્યાં છોકરી પક્ષ તરફથી પણ પાંચ ભાઈઓ ભેગા થાય છે અને બન્ને પક્ષો બાજુ તેમજ સગાવહાલામાં લગ્ન કે બીજો કોઈ પ્રસંગ ન આવે તેને ધ્યાનમાં રાખીને બન્ને પક્ષે અનુકૂળ લગ્નનો દિવસ નક્કી કરવામાં આવે છે.

ઘાણ ભરવું :

ઘાણ ભરવાની વિધિમાં સમાજમાં રિવાજ મુજબ નક્કી કરેલ અનાજ છોકરીના ઘરે આપવા જવું પડે છે. તારીખ નક્કી થયા પછી અને લગ્ન પહેલાં ઘાણ ભરવાની વિધિ કરવામાં આવે છે. સમાજના બંધારણ મુજબ અનાજમાં નેવું કિલો ડાંગર, પાંચ કિલો દાળ અને છોકરી તથા સાસુ સસરાના કપડાં આમ કરીને ચાર હજાર રૂપિયા રોકડા આપવાનું હોય છે અને જો છોકરીને કપડા મોંઘા લેવા હોય તો વધારાના પૈસા તેના પિતાને ચુકવવા પડે છે. સાથે છોકરીના ઘરે રસોડાના અર્ધા ખર્ચ પેટે પાંત્રીસો રૂપિયા આપવામાં આવે છે. સમાજમાં આ બંધારણના લીધે આર્થિક સ્થિતિ સારી ન હોય તે ઘરના સભ્યોને પણ લગ્નના ખર્ચમાં સરળતા રહે છે અને આ બંધારણને પરિણામે સમાજમાં ખર્ચ પણ અમુક હદ સુધી જ થઈ શકે છે. પરિણામે

સમાજમાં અમીર ગરીબ જેવી કોઈ પણ પ્રકારની ઉંચ નીચતા વગર લગ્ન પ્રસંગ ઉજવાય છે.

પહેલાના સમયમાં લગ્ન સમયે એક અઠવાડિયાની પીઠી રાખતાં હતાં. ત્યાર પછી ચોવીસ કલાકની રાખતા, હાલમાં ત્રણ દિવસ પીઠી રાખવામાં આવે છે. લગ્ન માટે વિધી કે તિથી કંઈ જ જોવામાં આવતું નથી. પણ ખાસ કરીને મંગળ, ગુરુ અને રવિવારના દિવસે લગ્નો વધારે પ્રમાણમાં થાય છે. તેમાં વરરાજા હોય તો પહેલા દિવસે પીઠી ચોળવામાં આવે છે. બીજા દિવસે જમણવાર હોય, ત્રીજા દિવસે જાન લઈને જવાનું હોય અને લગ્ન વિધિ હોય છે. જ્યારે છોકરી હોય તો પહેલા દિવસે પીઠી ચોળવામાં આવે છે બીજો દિવસ બેસી રહેવાનું હોય, ત્રીજા દિવસે જમણવાર અને લગ્ન વિધિ હોય છે.

લગ્ન વિધિ

લગ્નના પહેલા દિવસની વિધિ:

સવારમાં હળદરવાળા પીળા ચોખા કરીને ઘરનો વડીલ ગામ ફળિયામાં નોતરૂં આપવા માટે જાય છે. ઘર દીઠ ઘરના દરવાજા આગળ પીળા ચોખા મૂકે છે અને તેલ ચઢાવવાની વિધિમાં દરેકને આવવા માટે નિમંત્રે છે. આ નિમંત્રણના આધારે ગામ ફળિયાના લોકો લગ્નવાળાના ઘરે આવે છે.

તેલ ચઢાવવું(તેલ લાવુલા) :

લગ્નનાં પહેલા દિવસે નોતરાના સમયને ધ્યાનમાં રાખીને સવારે લગભગ નવ વાગ્યાના સમયે ગામનાં

નાના મોટા સૌ વર કે કન્યાના ઘરે ભેગા થાય છે. વર કે કન્યા વિધિ શરૂ કરતાં પહેલાં ઉંબર કે પીપળાના ઝાડને પૂજવા માટે જાય છે. ફળિયાના ચાર પાંચ ભાઈઓ ઘરના ઝાંપા આગળ કાંકળા કે સાગના ઝાડની બે થાંભલી રોપીને આંબાના પાનનું તોરણ બાંધે છે. એક બાજુ બહેનો લગ્નનાં આનંદમાં વિધિને અનુરૂપ ગીતો ગાતી હોય છે. વડીલોથી માંડી બધા આવી જાય પછી વિધિ શરૂ કરે છે.

ઘાણ ભરવું(ઘાણ સૂતલા) :

સફેદ ઘોતીમાં થોડી ડાંગર લઈ બે બહેનો ઊભા અને બે બહેનો બેસીને એમ ચાર બહેનો ભેગી થઈને બે વખત ડાંગરને ખાડે છે પછી વાટવાવાળા બધાને વર કે કન્યા ચાંદલો કરે છે. ત્યાર બાદ સામેલાને બાંધેલા આંબાના પાન તોડીને ડાંગર સાથે ખાડે છે. આમ કર્યા પછી વર કે કન્યાના ભાઈને બોલાવી બે સાંબેલા ઉપર કંકુ મૂકી ઘરના આગળના મુખ્ય દરવાજાના ઉપરના ભાગે એક સાંબેલાથી બે અને બીજા સાંબેલાથી ત્રણ આમ કરીને પાંચ ચાંદલા કરે છે. પછી ખાડેલ ડાંગરને સાફ કરી પાલી(અનાજ માપવાનું સાધન)માં ભરે છે. તે પાલીને પણ આંબાના પાન બાંધેલા હોય છે. તેને ઘાણ ભરવાની વિધિ કહે છે.

તેલ ચઢાવવું(તેલ લાવુલા) :

ઘાણ ભરવાની વિધિ પૂરી થાય પછી પાટ ઉપર કોરો કપડાનો ટૂકડો પાંચરી તેના ઉપર વર કે કન્યાને બેસાડવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ પરણેલી પાંચ બહેનો વર કે કન્યાને માથામાં તેલ લગાવે છે.

પીઠી ચોળવું(હળદ લાવુલા) :

તેલ લગાવ્યા પછી પાટ ભરે છે, જેમાં એક પાટલા પર કપડું પાથરી પાંચેય બહેનો થઈને ખડિલ ડાંગરનું ચોરસ પાડી તેમાં પૂંજ અને કૂંભ પાડી તે પાટલા ઉપર વર કે કન્યાને બેસાડી પીઠી લગાવવામાં આવે છે. પીઠી લગાવી દીધા પછી પાંચેય બહેનો તેને ઊંચકીને ઘરની બહાર આંગણામાં તોરણ બાંધેલું હોય ત્યાં તોરણની ફરતે પાંચ ફેરા ફેરવે છે.

આમ, પહેલા દિવસે સવારની આ વિધિ પૂરી થયા પછી દિવસ દરમિયાન પ્રસંગને અનુરૂપ જરૂરી કામ કાજમાં સૌ જોડાય જાય છે. રાત્રે માંદળીયા હોય તો નાચવાનું શરૂ કરે છે. વાંસદા વિસ્તારના કોંકણીઓમાં તુર, થાળી, માંદળ, ચાંગીયોઢોલ કે ડોવળાના તાલે નાચણું થાય છે.

લગ્નના બીજા દિવસની વિધિ :

બીજા દિવસે સવારે હળદર લગાવવામાં આવે છે. સગા સંબંધીઓ તથા આજુબાજુ વાળા બધાં હળદર લગાવે છે. વર હોય તો બીજા દિવસે અપોરે લગભગ બાર કે ત્રણ વાગ્યાના સમયથી જમવાનું શરૂ કરે છે. જમવામાં પરિસ્થિતને અનુરૂપ જમવાનું બનાવવામાં આવે છે. જે જમણવાર સાંજ સુધી ચાલે છે. કન્યા હોય તો બીજા દિવસે જમણવાર કે કોઈ વિધિ કરવામાં આવતી નથી પણ કન્યાને ફક્ત પીઠી લગાવવામાં આવે છે.

ચાંદલા વિધિ:

જમ્યા પછી ગામવાળા તથા સગા વ્હાલા બધા ઘર દીઠના ચાંદલો લખાવતા હોય છે. ચાંદલામાં ઘર માલિકના વહેવાર મુજબ રોકડ રકમમાં ૧૦૧, ૧૫૧, ૫૦૧ આમ જેવી જેની પરિસ્થિતિ તે પ્રકારે ચાંદલો લખાવે છે. આમ જમવાનું અને ચાંદલો લખાવવાનું પુરું થયાં પછી રાત્રે નાચવાનું ચાલે છે.

લગ્નના ત્રીજા દિવસની વિધિ :

વરપક્ષ બાજુ સવારે વરને નવડાવવામાં(નવરાલા આગળવત) આવે છે. નવડાવ્યા પછી કપડા પહેરાવી તૈયાર કરવામાં(તૈયાર કરૂંલા) આવે છે. દશથી અગિયાર વાગ્યાના સમયે જાન નીકળતી હોય છે. જાનમાં ગામના વડીલો, સ્ત્રી-પુરૂષો, બાળકો તથા સગાવ્હાલા બધા જ જતાં હોય છે. જાનમાં જવાને તેઓ કોંકણી ભાષામાં નવરીલા લેવલા જાવલા કહે છે.

કન્યા પક્ષે જમણવાર ત્રીજા દિવસે રાખવામાં આવે છે. સવારના લગભગ અગિયાર વાગ્યાના સમયે જમવાનું શરૂ કરવામાં આવે છે. જેમાં ગામવાળા અને સગાવ્હાલા બધા એક બે વાગતા સુધીમાં જમી લેતા હોય છે. આ સમયે જાન પણ આવી જતી હોય છે.

વાટ બોળાવા જવું :

કન્યાના ગામમાં જાન આવતાની ખબર પડતાં જ જાનને પાણી પીવડાવવા માટે કન્યા પક્ષની બહેનો

અને સાથે ભાઈઓ જતાં હોય છે. વરને મોં મીઠું કરાવવા માટે કન્યાની માતા એક થાળીમાં મીઠાઈ ને માથે પાણી ભરેલી નાની માટલી લઈને વર જે વાહનમાં બેઠો હોય ત્યાં જાય છે. વરને મોં મીઠું કરાવી પાણી પાવે છે પણ પાણી પીવા માટે સાસુ પાણી ભરીને લાવેલ માટલીનો કાંઠો વર પક્ષનો એક ભાઈ દ્વાંતથી તોડે પછીજ પાણી પીવડાવે છે. આમ મોં મીઠું કરાવી પાણી પાવી પછી સાસુ વરને હાથે પકડીને ગાડીમાંથી નીચે ઊતારે છે. જાનને પડાવ(ઊતારો) છાંયડાવાળું કોઈ ઝાડ હોય ત્યાં અથવા મોટુ ઘર હોય ત્યાં આપવામાં આવે છે અને ચા કે શરબત પીવડાવે છે. આમ જાનને ઊતારો આપવા જવાની વિધિને વાટ બોળાવા જવાની વિધિ છે.

ઊતારો આપ્યાં પછી છોકરા પક્ષવાળા છોકરીના કપડાં, ઘરેણાં જે લાવ્યાં હોય તે લઈને છોકરીને ચઢાવવા માટે જાય છે. ઘરેણામાં ફક્ત મંગળસૂત્ર જ આપવાનો રીવાજ સમાજમાં છે. ઘરેણાં, કપડાં પહેરાવીને છોકરીને તૈયાર કરવામાં આવે છે. છોકરી તૈયાર થઈ જાય એટલે વરપક્ષવાળા ઊતારાની જગ્યાએથી નાચતાં કૂદતાં કન્યાના ઘરે મંડપના તોરણે આવે છે. વરપક્ષવાળા તોરણ તોડીને પછી મંડપમાં પ્રવેશ કરે છે. મંડપમાં લગ્નવિધિ કરવાના સ્થળે બે બાંકડા સામ સામે ગોઠવેલાં હોય છે તેમાં એક બાંકડા ઉપર વર અને તેના માતા પિતા બેસે છે. બીજા બધા જાનૈયા જમવા માટે રસોડામાં જાય છે. કન્યા તૈયાર થઈ હોય એટલે તેને સહેલીઓ મંડપમાં લગ્ન સ્થળે લાવે છે અને વરની સામેના બાંકડા ઉપર બેસાડે છે. તેની સાથે તેના માતા પિતા બેસે છે. ફળિયા કે કુટુંબની લગ્ન વિધિ જાણકાર સ્ત્રી વિધિ શરૂ કરાવે છે. સૌથી પહેલાં કન્યાને ઊભી કરી વર તથા તેના માતા પિતાને પગ ધોવડાવી ચાંદલા કરી હાર પહેરાવી પગે લગાડે

છે. ત્યાર બાદ વર ઊભો થાય અને કન્યા તથા તેના માતા પિતાને પગ ધોવડાવી ચાંદલા કરી હાર પહેરાવી પગે લગાડે છે. આમ કર્યા પછી બન્નેને ઊભા કરી વર કન્યાની માંગમાં સીંદુર ભરી મંગળસૂત્ર પહેરાવે છે. ત્યાર બાદ બન્નેને સાથે બેસાડી લગ્ન કરાવનાર સ્ત્રી ફૂલ અને છૂટો રૂપિયો અથવા પાંચ રૂપિયાનો સિક્કો બન્નેના કપડાં ભેગાં કરી તેમાં મૂકી છેડા ગાંઠે છે. પછી કન્યાના હાથમાં પૂજા પાત્રીની થાળી આપી બન્નેને ઘરમાં રસોડાની જગ્યાએ લઈ જાય છે અને ચૂલાની ફરતે મંગળફેરા ફેરવવામાં આવે છે. મંગળફેરા ફેરવી ગાંઠલ છેડા છોડી દેવામાં આવે છે. તેમાંથી જે પૈસા નીકળે તે વિધિ કરાવનાર સ્ત્રી લઈ લે છે અને બન્નેને ઘરમાંથી બહાર કાઢે છે. ઘરની બહાર બન્નેને સાથે બેસાડી ગામ, ફળિયાના કે સગાવડાલા બધા ચાંદલાના સ્વરૂપે રોકડ રકમ આપે છે. તેમાં બાળકો, સ્ત્રી, પુરૂષો બધા જ રોકડ આપવા માટે જાય છે. ચાંદલો કરવાની વિધિ પૂરી થાય એટલે વર કન્યા અને તેમના માતા પિતા બધાને સાથે બેસાડીને જમાડવામાં આવે છે. આ રીતે લગ્ન વિધિ પૂરી થતા સાંજનો સમય થઈ જાય છે અને કન્યાને વિદાય આપવામાં આવે છે.

કન્યાને વરના ઘરે લાવી ઘરમાં પ્રવેશતાં પહેલાં ઘરના દરવાજા(ઊંબરો) ઉપર ઊભી રાખવામાં આવે છે. દિયર હોય તે ડાંગર ખાંડવાનું સાંબેલું દરવાજે આડું કરીને ઊભો રહી જાય છે અને ભાભીને કહે છે કે

દિયર: કોંકણી-વચનિસ માલા તું પરણ વરસી કા ?

ગુજરાતી-ભાભી હવે મારા લગ્ન કરાવી આપીશ કે ?

ભાભી: કોંકણી-હય

ગુજરાતી- હા કરાવી આપીશ

આમ પાંચ વખત ભાભી બોલે છે પછી જ દિયર તેણે ઘરમાં પ્રવેશવા દે છે. આમ ભાઈના લગ્ન પછી દિયરને પરણાવવાની જવાબદારી ભાભીને સોંપવામાં આવે છે. જે શરત સમાજના નિયમાનુસાર ભાભીને સ્વીકારવી પાણ પડે છે અને પછી ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે.

લગ્નના ચોથા દિવસની વિધિ :

જો સમય હોય તો ત્રીજા દિવસે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યા પછી અથવા તો ચોથા દિવસે સવારે વર કન્યા નજીકના દેવસ્થળે કે પીપળાના ઝાડે પગે લાગવા અને હાર ચઢાવવા માટે લઈ જાય છે. આ રીતે સંપૂર્ણ લગ્નવિધિ પૂરી થાય છે.

લગ્ન કર્યા પછી પાંચમાં દિવસે કન્યાને તેડવા માટે કન્યાપક્ષ તરફથી ફળિયાના વ્યક્તિઓ આવે છે. તેમને જમાડી તેમની સાથે કન્યાને મોકલી આપવામાં આવે છે. જેને આણું કર્યું એમ કહેવામાં આવે છે. એવીજ રીતે વરપક્ષ વાળા પછી કન્યાને આણું તેડવા માટે જાય છે. આમ આણાંની વિધિ પૂરી થાય એટલે લગ્નની બધી વિધિ પૂરી થઈ જાય છે.

મૃત્યુવિધિ

વ્યક્તિનું મૃત્યુ થાય એટલે મૃત્યુ થયેલ વ્યક્તિના ઘરે નગાડું વગાડવામાં આવે છે અને ઘરની એક

વ્યક્તિ ગામમાં ખબર આપવા માટે જાય છે તેથી ગામમાં બધે ખબર થઈ જાય છે કે આ નામની વ્યક્તિનું મૃત્યું થયું છે. ગામમાં કોઈ પણ વ્યક્તિનું મૃત્યું થાય તો ગામ આખું શોકમય થઈ જાય છે. લાશને અગ્નિ સંસ્કાર આપવા માટે ઘરમાંથી ગામ બહાર ના લઈ જાય ત્યાં સુધી ફળિયામાં કોઈના ઘરે ચૂલો સળગાવવામાં આવતો નથી. તે દિવસે ગામમાં અન્ય કોઈ પ્રસંગ હોય તો તે પણ બંધ રાખવામાં આવે છે. એટલું મૃત વ્યક્તિને સન્માન આપવામાં આવે છે.

કોઈ વ્યક્તિનું મૃત્યું થાય ત્યારે ફળિયામાં ગામમાં તેના સમાચાર મળતાં સ્ત્રી પુરુષો સૌ મૃત વ્યક્તિના ઘરે ભેગાં થઈ જાય છે. બપોર પહેલાનાં સમયે જો મૃત્યું થાય તો તે જ દિવસે અગ્નિસંસ્કાર કરી દેવામાં આવે છે અને જો બપોર પછી મૃત્યું થાય તો શબને રાત રાખીને બીજા દિવસે અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવે છે. વ્યક્તિનું મૃત્યું થતા આજુ બાજુના સૌ ભેગા થઈ જાય છે અને કેટલાંક વ્યક્તિઓ સગાવડાલાઓને જાણ કરવાનું, જ્યારે કેટલાક ઘરની અંદરનું કાર્ય જેવું કે શબને દક્ષિણ દિશા બાજુનું મોં રાખીને જમીન ઉપર ગોઠડી પાથરી સૂવાડી બન્ને પગના અંગુઠા ભેગા કરી પગ આમ તેમ વળી ન જાય તે માટે દોરીથી બાંધી દેવામાં આવે છે. મૃત શરીર કઠણ ન થઈ જાય ને નરમ રહે તે માટે શબને આખા શરીરે સીંગતેલ અથવા પામોલિનતેલ લગાવી દેવામાં આવે છે. શબનું શરીર ફૂલેના તે માટે નાક અને કાનમાં રૂ ભરી દેવામાં આવે છે. આમ કેટલાક ઘરની અંદરનું કામ કરે છે જ્યારે કેટલાક પુરુષો અગ્નિસંસ્કાર આપવા માટે ના લાકડાની વ્યવસ્થા કરે છે. આમ ગામ ફળિયાના દરેક પુરુષો અલગ અલગ કામમાં જોડાયેલાં હોય છે.

મૃત વ્યક્તિને સગાવડાલા આવતા પહેલાં ગરમ પાણીથી નવડાવી દેવામાં આવે છે. જો પરણેલી

વ્યક્તિ હોય તો તેના આખા શરીરે હળદર લગાવવામાં આવે છે ને નવા કપડાં પહેરાવવામાં આવે છે. આમ શબને તૈયાર કર્યા પછી ઘરની અંદર ઘરના મૂખ્ય દરવાજા સામે જ સૂવાડી તેના ઉપર સફેદ નવું કપડું ઓઢાડી દેવામાં આવે છે.

જાણ કરેલ સગાવહાલા બધાં આવી જાય એટલે શબને ઘરની બહાર કાઢી વાંસ અને ડાંગરના ઘાસથી તૈયાર કરેલ શીવડી(નિશાણી) ઉપર સૂવાડવામાં આવે છે. શીવડીના ચાર ખૂણે ચાર નાળિયેર બાંધે છે. માથા બાજુ થાળી, વાટકી, ગ્લાસ, કપ રકાબી તથા દાતરડું/દાતરડી મૂકવામાં આવે છે. શીવડી ઊંચકે ત્યારે શીવડી ઉપર ડાંગર નાખતાં નાખતાં ચાલે છે. ઘરથી થોડે આગળ જતાં વિસામો આપે છે.

વિસામાની વિધિ(ઇસવના ટાકુલા) :

વિસામાના સ્થળે શીવડીને નીચે ઉતારી શબ ઉપર કપડું ઓઢાડી ભીંડીના ફેલ કે ડાંગરના ઘાસની બનાવેલ દોરી વડે શબને શીવડી સાથે બાંધી દે છે. બહેનો પણ વિસામાં સુધી શબ સાથે જાય છે. કોઈ પુરૂષ મૃત્યુ પામે તો તેની જે પત્નિ હોય તેના શરીરના બધાં ઘરેણાં વિસામે ઉતારી લેવામાં આવે છે. જેને રંડાપો ઉતાર્યો એમ કહેવામાં આવે છે. આમ બહેનો વિસામા સુધી શબ સાથે જાય છે અને વિસામાની વિધિ કર્યા પછી ત્યાંથી પાછા વળી જાય છે અને ભાઈઓ શીવડીને ઊંચકીને સ્મશાને લઈ જાય છે.

સ્મશાનની વિધિ :

સ્મશાને બાળવાની જગ્યાએ લાકડાં ગોઠવી તેના ઉપર શીવડી મૂકવામાં આવે છે. શબને દાતણ

કરાવી, મોં ધોવડાવી જમાડવાની વિધિ કરે છે. જમાડવા માટે ઘરેથી ભાત રાંધીને લઈ જાય છે. દહીં અને ભાત ભેગાં કરી ફળિયાના તથા નજીકના સગાવહાલા વારાફરતી શબ આગળ જઈ મોં ધોવડાવી જમાડવાની વિધિ કરે છે. સાથે પાણી પણ પાય છે. જમાડવાની વિધિ પૂરી થાય એટલે શબ ઉપર લાકડાં ગોઠવી દેવામાં આવે છે અને ફળિયાનો મુખ્ય વ્યક્તિ તેમજ મરનારના કુટુંબનો એક વ્યક્તિ આમ બે વ્યક્તિ થઈને સળગતા લાકડાં લઈ શબની ફરતે પાંચ ફેરા ફરીને પછી શબને સળગાવે છે.

વિસામેથી ઘરે આવ્યાં પછી બહેનો દ્વારા થતી વિધિ :

વિસામેથી જ્યારે બહેનો પાછા ઘરે આવે ત્યારે શબને જે જગ્યાએ સૂવાડ્યું હોય અને નવડાવ્યું હોય તે જગ્યાનો કચરો ચાર પાંચ બહેનો વાળીને ભેગો કરી મરનારના કપડાં અને કચરાનું એક પોટલું બાંધી પાંચેય બહેનો થઈને વિસામે મૂકી આવે છે. મડદાને જ્યાં સૂવાડ્યું હોય તે જગ્યાને છાણથી લીંપી કાઢવામાં આવે છે. બીજી બહેનો પાંચ જાતનું અનાજ ભેગું કરી રસોઈ બનાવે છે. રસોઈ બની જાય એટલે અડધું અનાજ સ્મશાને પુરૂષો હોય ત્યાં મોકલી આપે છે અને અડધું બહેનો નદીએ નહાવા જાય ત્યાં લઈ જાય છે. નદીએ નહાવા માટે ભેગી થયેલી બધીજ સ્ત્રીઓ ફરજિયાત પણે જતી હોય છે. નદીએ જઈ ઘરની જે મૂખ્ય સ્ત્રી હોય તેને દાંતણ કરાવી, મોં ધોવડાવી નવોડે છે. આમ કર્યા પછી પાંચ બહેનો થઈ રેતીમાં નાનો ખાડો કરી તેમાં રાંધેલ અનાજ મૂકી પાંચેય બહેનો થઈને ખાડાને દૂરવી તેનાં ઉપર ખોબાથી પાણી રેડે છે. મરનાર વ્યક્તિ બીડી જેવું કોઈ વ્યસન લેતો હોય તો ત્યાં બીડી પણ સળગાવીને મૂકે છે. ત્યાર પછી બધા

બહેનો નહાઈને ઘરે આવે છે.

ઘરના દરવાજા આગળ સૂકેલાં છાણાં, સાવરણીના સીમત્રા અને તેમાં મીઠું નાંખી તેનું ધૂમાડું કરે છે. એ ધૂમાડાની ધૂપ લઈ બધી સ્ત્રીઓ ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે. ઘરમાં ચા બનાવી જ્યાં શબ રાખેલું હતું ત્યાં માથાવાળી જગ્યાએ પાંચ બેનો ખાખરાના પાનમાં ચાની શાક પાડતા જઈને બોલે છે કે આશના હતાં તે વાસના થઈ ગયા. આમ ચાની શાક પાડ્યાં પછી બધી બહેનોને ચા પીવડાવવામાં આવે છે અને જો મરનાર વ્યક્તિ દારૂ પીતો હોય તો દારૂની શાક પાડવામાં આવે છે, ત્યારબાદ બધાં છૂટાં પડે છે.

મૃત વ્યક્તિના ઘરે સાંજે પાંચ પ્રકારનું અનાજ ભેગું કરી રાંધે છે અને શબને સૂવાડ્યું હોય તે જગ્યાએ ગોળાકારે એકદમ સુવાળી લોટની ઢગલી કરે છે. મૃત વ્યક્તિનો આત્મા રાત્રે જમવા આવશે, એવી માન્યતા સાથે ઢગલી ઉપર વચ્ચે રસોઈ પીરસેલી થાળી અને પાણી મૂકી ટોપલાથી તેને ઢાંકી દેવામાં આવે છે. સવારે ઊઠી ટોપલો ખોલીને પછી જૂએ છે કે લોટ ઉપર શેનું ચિન્હ છે. આ પોંડું ચિન્હના આધારે નક્કી કરે છે કે વ્યક્તિનો નવો જન્મ કઈ યોનિમાં થયો છે એટલે કે જે યોનિમાં જીવ ગયો હોય તેનું ચિન્હ ત્યાં જોવા મળે છે એમ માનવામાં આવે છે.

બારમા તેરમાંની વિધિ :

વ્યક્તિના મૃત્યુબાદ સાત દિવસ પછીના મંગળવારે બારમાં તેરમાંની વિધિ કરવામાં આવે છે. દાતઃ કોઈ વ્યક્તિનું મૃત્યુ સોમવારના દિવસે થયું હોય તો તેના પછી રવિવાર આવે એટલે રવિવાર પછીના

મંગળવારે બારમાં તેરમાંની વિધિ કરી દેતા હોય છે. તેમાં દિવસો ગણતાં નથી પણ સાત દિવસ પછીના મંગળવારે આ વિધિ કરી દેતા હોય છે.

આ વિધિના દિવસે સમાન્ય રીતે જમવા માટે દાળ ભાત બનાવતા હોય છે. જેમાં સ્ત્રીઓ જમવાનું ઘરે જ બનાવે છે અને ઘરે જ જમે પણ છે. જ્યારે પુરુષોમાં પાંચ પુરુષો ઘરેથી ચોખા ખાંડીને નદીએ લઈ જાય છે અને ત્યાં દાળ ભાત બનાવે છે. આ રસોઈ બનાવતી વખતે તેને હલાવવા માટે ફક્ત ધાતુના તવેથાનો ઉપયોગ કરે છે. તે રસોઈ બની ગયા પછી પાંચ જણને તેનાથીજ જમાડવામાં આવે છે. વિધિ કરાવનાર ગામનો એક નિમિત્ત વ્યક્તિ પાંચ પુરુષોને લાઈનમાં બેસાડી નદીમાં રેતીનો પાળો બનાવે છે અને દાભના પાનની વીંટી બનાવીને બધાને હાથની ટચલી આંગળીએ પહેરાવી વિધિ કરાવે છે.

વ્યક્તિની મૃત્યું વિધિમાં થતો બધો અર્ચ ગામવાળા ફાળો કરીને પૂરો કરે છે. હાલના સમયમાં ગામમાં કોઈનું પણ મૃત્યું થાય તો ઘર દીઠ ૩૦ રૂપિયા ફાળો ફરજિયાત આવવો પડે છે. તે ફાળામાંજ અર્ચના દિવસનો જમણવારનો અર્ચ પણ નીકળી જાય છે. હાલના સમયમાં કોઈ વ્યક્તિનું પંચાંગમાં મૃત્યું થાય તો તેની લાશને ઘરના પાછળના દરવાજેથી કાઢવામાં આવે છે.

દેવનો ખ્યાલ

બિમારીના દેવી દેવતા :

૧.ઉનાઈમાતા :

ઉનાઈમાતાનું સ્થાનક વાંસદા તાલુકામાં આવેલું છે. અહીં ગરમપાણીનો કુંડ આવેલો છે. બાજુમાં રામ, લક્ષ્મણ અને સીતાજીની મૂર્તિ આવેલી છે. આ સ્થળ વિશે આદિવાસીઓમાં એક દંતકથા છે કે આ જગ્યાએ એક રોગિષ્ઠ સાધુ રહેતો હતો. તેના શરીરે ચાંદા પડેલાં હતાં, છતાં તે ધ્યાનાવસ્થામાં હતો. રામના વનવાસ દરમિયાન સાધુની પરિસ્થિતિ જોઈ સીતા રામને કહ્યું કે હે રામ, તમારા ભક્તની દુર્દશા કેટલી ખરાબ છે? એમનું દુઃખ દુર કરો. સીતાજીના આ ભાવને જોઈને રામે જમીનમાં તીર મારી ગરમ પાણી કાઢી સાધુને નવડાવીને ચોખ્ખા કર્યા અને તેનાં ચામડીનાં દર્દ માટી ગયાં. ત્યાર પછી સીતાજીએ પણ સ્નાન કરી લીધું. રામે સીતાને કહ્યું કે તુ નાંહી લીધુ? જવાબમાં સીતાએ કહ્યું કે હું નાહીં ત્યારથી આ સ્થળને ઉનાઈ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. કોંકણી સમાજ આ ગરમ પાણીના કુંડમાં ન્હાવાથી ચામડીના દુઃખો દૂર થાય તેમ માને છે. આ સ્થળે મકરસંક્રાંતિ અને ચૈત્રી પૂર્ણિમાએ મેળો ભરાય છે. તેથી આદિવાસી સમાજમાં આ સ્થળ શ્રદ્ધાનું કેન્દ્ર બન્યું છે.

૨. દેવલીમાડી :

દેવલીમાડીનું સ્થાનક સોનગઢ તાલુકામાં ડોસવાડાની બાજુમાં દેવલપાડા નામના ગામમાં આવેલું છે. જંગલ વિસ્તારમાં ડુંગર ઉપર દેવીનો મહેલ આવેલો છે અને તળેટીમાં દેવીનું સ્થાનક આવેલું છે. ગામમાં કોઈ આપત્તિ આવતી હોય, રોગચાળો વધુ પડતો હોય, આવા સમયે ગામની સુખાકારી માટે ગામનો મુખી દેવલીમાડીની બાધા રાખે છે. આમ રોગ મૂક્તિ, દુઃખ નિવારણ અને સુખ સમૃદ્ધિ માટે વ્યક્તિગત કે સામૂહિક પૂજા વિધિ કરવામાં આવે છે, તેમજ હરખી લઈને પણ જાય છે.

૩. ઘુસમાઈમાડી :

વ્યારા તાલુકામાં ઉનાઈથી પૂર્વમાં કાળાકારદેવની નજીક પદમડુંગરી ગામમાં આ દેવીનું સ્થાનક આવેલું છે. આ દેવીમાં શ્રદ્ધા ધરાવનારની મનોકામના પૂરી કરે છે. ચામડીના દઢો માટે આ દેવીની બાધા લેવામાં આવે છે. દુઃખ દૂર થાય એટલે બાધા પૂર્ણ કરે છે. આ દેવીને ખૂબ ક્રોધી ગણવામાં આવે છે, તેથી પહેલીવાર પૂજા કરવા આવેલા લોકોને દર વર્ષે આ દેવીની પૂજા ફરજિયાત કરવી પડે છે.

૪. ગોવાળદેવ :

પશુઓમાં થતી કેટલીક બિમારી માટે ગોવાળદેવની બાધા માનતા રાખવામાં આવે છે. બાધા ફળે તો માનતા પૂર્ણ કરવા ગોવાળદેવના સ્થાનકે જાય છે. બાધામાં માનેલ જરૂરી સાધન સામગ્રી સાથે લઈ જઈ

દેવની પૂજા વિધિ કરે છે.

૫. બળિયાદેવ :

બળિયાદેવનું સ્થાનક ગામની સીમમાં હોય છે. ખાસ કરીને બાળકોમાં જોવા મળતી ઓરી, અછબડાની બિમારીમાં બળિયાદેવની બાધા માનતા રાખવામાં આવે છે. આ બિમારીમાં દવાખાનાની કે અન્ય કોઈ પણ દવા ઉપયોગી નીવડતી નથી, પરંતુ ફક્ત બળિયાદેવની બાધા માનતાથી જ આ દુઃખનું નિવારણ થાય છે. જે દુઃખ દુર થાય એટલે બાધા માનતા પૂર્ણ કરવા તથા દેવને પગે લગાડવા માટે બિમાર વ્યક્તિને આ દેવના સ્થાનકે લઈ જવામાં આવે છે.

૬. કંસરીદેવી :

કંસરીદેવીનું સ્થાનક ગામના પાદરે આવેલું હોય છે. ચોમાસુ ખેતીનું નવું અનાજ ખેતરમાં તૈયાર થઈ જાય એટલે ખેતરનો માલિક નવું અનાજ, મરઘું કે નાળિયર લઈને કંસરીદેવીના સ્થાનકે જાય છે. દેવીની પૂજા વિધિ કર્યા બાદ ખેતરમાંનું અનાજ કાપવાનું કે લણવાનું શરૂ કરે છે.

રોટી વહેવાર, ખાનપાન, આહાર વિહાર સંબંધિ માન્યતાઓ

સમાજમાં ઊંચ નીચના કેટલાક ભેદભાવોના લીધે લગ્ન જેવા સંબંધોમાં કૂળ અને જાતિને ખૂબ મહત્વ આપવામાં આવે છે. કૂળ અને જાતિને ધ્યાનમાં રાખીને જ રોટી બેટીનો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. તેમજ

સમાજમાં તેમનાંથી થોડી નીચી ગણાતી જાતિ કે કૂળોમાં તે ખાનપાનનો વ્યવહાર રાખતા નથી.

હાલના સમયમાં ડાંગર તેઓનો મૂખ્ય પાક છે. રોટલા અને ભાત તેઓ ડાંગરમાંથી જ બનાવે છે. જુવાર કે ઘઉંનું ભડકું પણ તેઓનો મૂખ્ય ખોરાક છે. તુવેર, અડદ, મગ, વાલ, ચોળી, ચણા વગેરેનો લીલા શાક અથવા દાળમાં ઉપયોગ કરે છે. વાંસદા વિસ્તારના કોંકણીઓ ખોરાકમાં નાગલી, જુવાર, બાજરી, ઘઉં, તુવેર, વાલ, અડદ, ચણાં, ચોળા, ચોખા જેવા અનાજ તથા કાંદા, કૂળીની ભાજી, સુરણ, શેરીશના ફૂલ વગેરેનો ઉપયોગ કરે છે.

વાનગીઓ :

વાર તહેવારે તથા રોજિંદા ખોરાકમાં તેઓ નીચે મુજબની વાનગીઓ બનાવતા હોય છે.

કોળામાંથી બનતા પાનગા, જુવારમાંથી બનતું આંબીલ, જુવારમાંથી બનતું ઘાટા, પત્તરવેલીના પાનમાંથી બનતા પાતવળે, માટાની ભાજીના ભાજેરા, નાગલીના રોટલા, જુવારના રોટલા, ચોખા, માછલાં તેમજ વાર તહેવારે મરઘી કે બકરું પણ કેટલાક લોકો બનાવે છે.

ઋતુ પ્રમાણે ખોરાક લેવાની કેટલીક માન્યતા :

સમાજમાં અમુક સમયે અમુક જ ખોરાક લેવાય તેમ તેઓ માને છે. જેમ કે ચોમાસામાં ઊગેલી શાકભાજી તેઓ શ્રાદ્ધ પહેલા ખાતા નથી. શ્રાદ્ધના દિવસે ચોળાનું અને કોળાનું શાક તેઓ ફરજિયાત

બનાવતા હોય છે. ચોળી કે કોળુ જો પોતાના ઘરે ના હોય તો અન્ય જગ્યાએથી વેચાતું લાવીને પણ જરૂર બનાવે છે. આમ તે દિવસે આ શાક રાંધ્યા પછી તેઓ દરરોજના ઉપયોગમાં લેતા હોય છે.

બેતી સંબંધી વિધિ

ચોમાસુ બેતીની શરૂઆત અખાત્રીજના દિવસથી કરવામાં આવે છે. હાલના સમયમાં રોપણી ડાંગર આ સમાજનો મૂખ્ય પાક હોવાથી ચોમાસુ બેતીની શરૂઆત કરતાં પહેલા ડાંગરના ધરૂની વાવણી કરવામાં આવે છે. જે વાવણી અખાત્રીજ પછી થતી હોય છે. બેતીની શરૂઆત કરે તે દિવસે બળદને નવડાવી, ચાંદલા કરી થોડી થોડી ડાંગર ખવડાવી હળથી પાંચ આંટા જમીનને ખેડવાની વિધિ કરી ધરૂની વાવણી કરે છે. વરસાદ પડ્યા પછી બેતી શરૂ કરે ત્યારે બેતરમાં સૌ પ્રથમ શ્રીફળ ફોડી પછી જમીન ખેડવાની શરૂઆત કરે છે.

પ્રજનન સંબંધિ માન્યતા

લગ્ન થયાં પછી સ્ત્રીને પૂનમના આગળના દિવસોમાં એટલે કે સુદ-પૂનમના સમયમાં સ્ત્રીને માસિક આવ્યું હોય અને માસિકપૂર્ણ થયાં પછી સ્ત્રી-પુરૂષ શરીર સંબંધ બાંધે તે સમયે ગર્ભ રહે તો છોકરી જન્મે એવું માને છે. અમાસના આગળના દિવસોમાં અંધારીયામાં સ્ત્રીને માસિક આવ્યું હોય અને ગર્ભ રહે તો છોકરો જન્મે એવી માન્યતા છે. કુંવારા છોકરી -છોકરા ગુપ્ત રીતે ક્યારે શરીર સંબંધ બાંધી દે અને તેના

દ્વારા જે સંતાન પ્રાપ્ત થાય તો સમાજના વડિલો બંને પક્ષે ભેગા મળીને તેનો નિવેડો લાવવા માટે છોકરા-છોકરીના મા-બાપને સમજાવીને તે છોકરી જે તે છોકરાને સોંપી દેવાનો નિર્ણય લેતા હોય છે. સમાજના કોઈ પણ પુરુષ-સ્ત્રી શરીર સંબંધી ભૂલ કરે તો સમાજની પંચ દ્વારા તેને દંડ કે સજા કરવામાં આવે છે.

જાતિય સંબંધ

અપરિણિત છોકરા છોકરીઓ જાતિય સંબંધથી જોડાય છે. તે તરફ મોટી ઉંમરના બહુ ધ્યાન આપતાં નથી. સરખી ઉંમરના છોકરા-છોકરીઓ સાથે હરે-ફરે સાથે ઢોર ચરાવવા જાય. રાત્રે નાચગાનમાંથી સમય જોઈ બંને છટકી જઈ જાતિય સંબંધથી જોડાય છે એટલે સમાજમાં અપરિણિત બાળકો જાતિય સંબંધથી જોડાય તે સ્વાભાવિક બની ગયું છે. જો જાહેર થાય અથવા છોકરીને ગર્ભ રહે તો બંનેને લગ્ન કરવું પડે છે. લગ્ન ન કરે તો પંચ તેને દંડ કરી છૂટાં પાડે છે.

સરખી ઉંમરના છોકરા છોકરીઓ અંદરો અંદર એકબીજાની મજકરી કરે છે. જાતિય સંબંધ માટેની જૂદી જૂદી નિશાનીઓ કરે છે. બંનેમાં કોઈપણ જાતનો સંકોચ જોવા મળતો નથી. સરખી ઉંમરના બાળકો લગભગ સાથે કોઈપણ જાતના બંધન સિવાય રહે છે, ફરે છે, રમે છે. નદીએ સાથે સ્નાન કરે છે. છોકરીઓ નહાતાં પણ સંકોચ અનુભવતી નથી. તેઓ કૂવા-તળાવ પર ખુલ્લા શરીરે સ્તન ખુલ્લા કરી નાહવા બેસે છે. તે સિવાય ખાડીમાં પણ બ્લાઉઝ સિવાય ખુલ્લા દિલે છોકરા-છોકરીઓ સાથે સ્નાન કરે છે.

પરિણિત સ્ત્રી-પુરુષોમાં જાતિય સંબંધ બીજા સાથે બાંધી ન શકાય. જો જાતિય સંબંધ બાંધતાં પકડાઈ

જાય તો છૂટાછેડા લે અથવા મારા-મારી કરે છે. હાલના સમયમાં પરિવર્તનના લીધે તેમાં કેટલાક અંશે સુધારા થયેલાં છે.

રજસ્વલા સ્ત્રી

રજસ્વલા સ્ત્રીને અંગુળની કહે છે. અંગુળની સ્ત્રી ચાર કે પાંચ દિવસ સુધી ઘરની રસોઈ બનાવવી કે પાણી ભરવાનું કામ કરતી નથી. તે દિવસો દરમ્યાન તેને અપવિત્ર માનવામાં આવે છે. તે સ્ત્રી દેવની પૂજા કરવાની જગ્યાએ પણ ન જઈ શકે. તેનાથી કોઈ ધાર્મિક વિધિ પણ ન થઈ શકે. આ સમય દરમ્યાન પુરુષ તેની સાથે જાતિય સંબંધ રાખતા નથી.

જ્યારે ‘નાહવાનું’ બંધ થાય ત્યારે ગર્ભ રહ્યો એમ માને છે. તે લગભગ બધાય સારી રીતે જાણે છે. જ્યારે કોઈ સ્ત્રીને ગર્ભ રહેતો ન હોય ત્યારે ભગત પાસે જઈને બાધાઓ લેવામાં આવે છે. કેટલીક વખત ગર્ભ ન રહેતો તે સ્ત્રીનો પતિ બીજી પત્નિ કરે છે. હાલમાં ખોળો ભરવાની વિધિ કેટલીક જગ્યાએ થતી જોવા મળે છે.

ગૂઢ વિદ્યા

સમાજમાં લગભગ ગામ દીઠ ભગત, ભૂવા જેવા વ્યક્તિઓ હોય છે. જે ગામમાં કોઈ વ્યક્તિને ભૂત પલિતનું વળગણ થાય, સાપ વિંછી કરે, પશુઓને કોઈ પ્રકારની બિમારી થાય, ગામમાં મોટી બિમારી

લાગે તેવા સમયે આ વ્યક્તિઓ મંત્ર તંત્ર દ્વારા વિધિ કરી દુઃખ દૂર કરે છે. ધાર્મિક ક્ષેત્રે ગામમાં ભગતનું સ્થાન ડોક્ટર કરતા વધારે મહત્વનું ગણાય છે. ગામના નાના મોટા પ્રસંગોમાં તેમનું સ્થાન આગળ પડતું હોય છે. કોઈ પણ પ્રસંગોમાં તેમની માન મર્યાદા ખુબ જળવાતી હોય છે. વિદ્યાના જાણકાર તરીકે જે તે વિસ્તારના લોકોમાં તેઓ પ્રત્યેની અતૂટ શ્રદ્ધા જોવા મળે છે. કેટલાક દુઃખ એવા પ્રકારના હોય છે કે જેને ડોક્ટર પણ મટાડી શકતા નથી એવા દુઃખ આ ભગત મટાડતાં હોય છે.

વારસાઈ

આદિવાસીઓમાં એક માન્યતા છે કે વડવાઓની જે પ્રણાલી હોય તે તે પરંપરામાં તેમના પુત્રોને મળતી હોય છે અને હકીકતમાં મળે પણ છે. કોઈ વડવો વિદ્યા જાણતો હોય તો તેના કુટુંબમાં કે ઘરમાં મૂખ્યત્વે ગમે તેને વારસામાં આ વિદ્યા મળતી હોય છે. કોઈ વડવો ગામનો પટેલ હોય તો તેના પુત્રો પણ પટલાઈ કરે છે, કોઈ વૈધ હોય તો તેનો કોઈ પુત્ર પણ વૈધ જ બને છે, કોઈ વડવો વાઘ વગાડતો હોય તો તેના પુત્રો પણ વાઘ વગાડવાની પરંપરા જાળવી રાખે છે, કોઈ વડવો સુથારી કામ કરતો હોય તો તેનો પુત્ર પણ સુથારી કામ કરતો હોય છે. આમ પરંપરાગત રીતે સમાજમાં વડવાઓ જે કાર્ય કરતા હતા એ કાર્ય તેના પુત્રોના વારસામાં જરૂર આવતું જ હોય છે. પિતાની મિલકત હોય તો તો પણ વારસામાં પુત્રોને મળે છે. જેમાં ઢોર ઢાંખર, જમીન, મકાન આ બધું જ પિતાના મૃત્યુબાદ વારસામાં પુત્રોને મળે છે. સાથે આર્થિક પરિસ્થિતિ નબળી હોવાને લીધે પિતા દ્વારા ઘર સંસાર ચલાવવા માટે થયેલાં કેટલાક ખર્ચાઓનું ઢેવું(કર્જ)

પણ થયેલું હોય છે તે પણ પિતાના મૃત્યુબાદ વારસામાં પુત્રોનો સરખે હિસ્સે ભોગવવું પડે છે.

કરાર, બોલી, કબુલાત

સમાજના નાના મોટા દરેક કાર્યોમાં પંચનું સ્થાન ખુબ મહત્વનું હોય છે. પંચમાં બેઠેલાં વ્યક્તિઓ નિઃસ્વાર્થે વ્યક્તિ કે સમાજના હિતને ધ્યાનમાં રાખીને કરાર કરતાં હોય છે. અલગ ગામના કે ઘરના બે વ્યક્તિઓ થઈને કોઈ વ્યવસાય શરૂ કરવો હોય ત્યારે બે પાંચ માણસોની હાજરીમાં બોલીથી બન્ને બંધાઈ જતાં હોય છે. બે ખેતરોની વચ્ચે છોડે જો ઝાડવા આવતા હોય તો તેને ભાગ પાડતી વખતે પંચ ફક્ત મોઢેથી જ કહી દે છે કે તારે આ ઝાડ ને તારે આ ઝાડ. આમ સરખે હિસ્સે બોલીને જ કહી દે છે. પશુની લે-વેચ કરવી હોય તો પણ બે માણસોની વચ્ચે પૈસાની લેવડ દેવડ વગર બોલીથી જ બંધાઈ જતા હોય છે. એક પિતાના બે કે તેથી વધુ સંતાનો હોય ત્યારે જમીનની વહેંચણી સમયે કોઈ પણ પ્રકારના લખાણ વગર બધાને સરખે હિસ્સે અને એક સરખી જમીન મળી રહે અને જેને જે બાજુ ભાગ મળે તે સ્વીકારી લેતા હોય છે. લગ્ન પ્રસંગે પણ નાની સગાઈ અને મોટી સગાઈ વડીલોની હાજરીમાં નક્કી થઈ જતી હોય છે. લગ્ન ભલે એક વર્ષ પછી થાય પણ બોલીથી બંધાઈ જતા હોય છે. હાલમાં શિક્ષણની જાગૃતિના પરીણામે લગ્ન માટે સમાજનું ચોરાપંચ એક લેખિત સંમતિ પત્ર તૈયાર કરેલું છે. જેમાં બન્ને પક્ષોને બંધન કરવામાં આવે છે. તેમજ બન્ને પક્ષોની સહીઓ લેવામાં આવે છે. નાનામાં નાનો માણસ પણ સરળતાથી લગ્ન કરી શકે છે. કોઈની આર્થિક સ્થિતિ ભલે સારી હોય તેને પણ આ બંધારણ પ્રમાણેજ લગ્ન કરવું પડે છે. આમ આ

લેખિત કરાર દ્વારા સમાજમાં એકતા જાળવવાનું ખુબજ સારું કાર્ય સમાજના પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિઓએ કર્યું છે. ખેતરોમાં પિયત માટે બીજા ખેતરવાળાને ફૂવા કે બોરવેલનું પાણી વાપરવાનું હોય તો તે પણ ફક્ત વાતથી બંધાઈ જતા હોય છે. તેની સગવડ થાય ત્યારે અથવા માલ પાકે ત્યારે પૈસા આપતા હોય છે પણ પાણી સમયે વાળી લેતા હોય છે. આમ સમાજમાં કોઈ પણ કાર્યોમાં પંચ બોલે તેને સમાજ સ્વીકારે છે. લેખિત કે મૌખિક કરાર સમાજમાં જે થાય તેને સમાજ સ્વીકારે છે તે પછી ભલે બે કે પાંચ વડીલો થઈને બોલ્યા હોય પણ તે સમાજના હિત માટે હોય તો સમાજ તે કરારને માન્ય રાખે છે.

સમાજનો પંચ, કાનૂન

ગ્રામ્ય અને તેમાં ખાસ કરીને આદિવાસી વિસ્તારમાં સમાજનું સુકાન દરેક ગામમાં પંચના હાથમાં આપવામાં આવે છે. કોંગ્રેસી સમાજમાં પણ શ્રી સુરત તાપી જીલ્લા ગ્રામ્ય વિસ્તાર કોંગ્રેસી સમાજ-ચોરાપંચ નામનું એક જૂથ તૈયાર કરવામાં આવેલું છે. જે ચોરાપંચ આખા કોંગ્રેસી સમાજનું સંચાલન કરે છે. બે ગામો વચ્ચે કોઈ કારણસર ઝઘડા જેવો કોઈ કિસ્સો બને ત્યારે, બંધાડીયા લગ્ન થાય ત્યારે આવા નાના મોટા દરેક કાર્યોમાં ગામની પંચ ભેગી કરવામાં આવે છે. કાર્યને અનુરૂપ પંચ દરેકને પોતાના પ્રશ્નો રજૂ કરવાની છૂટ આપે છે. બન્ને પક્ષો તરફથી આવતા પ્રશ્નો સાંભળીને પંચ યોગ્ય ન્યાય આપે છે. ન્યાય આપવાનું કાર્ય પંચ બોલીથી આપે છે લખાણ પ્રથા થતી નથી. પંચ જે બોલે તે બન્ને પક્ષોને કબુલ કરવું પડે છે જેને મૌખિક

કરાર થયો આમ કહેવાય છે. સમય જતાં તે ઝઘડો ફરીથી થાય ત્યારે જે તે સમયે ભેગી થયેલી પંચ તેની સાક્ષી પૂરે છે એટલે કે સમાજમાં પંચ જે કાયદો કે કાનૂન નક્કી કરે તેને માન્ય રાખે છે. ગમે તેવો ગંભીર કિસ્સો હોય પણ સમાજમાં પંચ ભેગી થાય ત્યારે તેનો કોઈ પણ રસ્તો કાઢે છે. પંચ દ્વારા નક્કી કરેલ કાયદાને કોઈ પણ જગ્યાએ માન્ય રાખવામાં આવે છે.

પશુ પંખી વિષેનો દષ્ટિકોણ

૧. સહાયક:

કોંકણી સમાજ ખેતી સાથે સંકળાયેલો હોવાથી પશુ પક્ષીઓ સાથે પણ તેમનો નાતો છે. ચોમાસું શરૂ થવાની તૈયારી હોય તે સમયે ટીટોડી જમીન ઉપર ઈંડા મૂકે છે. એ જેટલા ઈંડા મૂકે તેટલા માસ વરસાદ પડશે એમ માને છે. તે મોટા ભાગે ત્રણ કે ચાર ઈંડા મૂકે છે. તેમાં પણ તે ઈંડા જો ઊભા મૂકે ત્યારે ખૂબ સારો વરસાદ થશે એમ માને છે. બીજું એક દેવધીરું નામનું પક્ષી સતત બોલ્યાં કરે ત્યારે પણ માને છે કે આજે વરસાદ આવશે. આમ વરસાદ અને પક્ષી જગત વચ્ચે સંબંધ મનાય છે. કેટલાંક પક્ષીઓ લીલા પાકમાં ઈયળ જેવા કિટકો પડતા હોય તેને ખાતા હોય છે. પક્ષીઓ જગતના તાત ખેડૂતને જરૂર મદદ કરતા હોય છે.

પશુઓમાં ગાય, ભેંસ, બળદ, બકરાં વગેરે ખેડૂતને ખૂબ ઉપયોગી થાય છે. આ દરેક પશુઓનું છાણ

ખેતરમાં નાખવામાં આવે છે. જે છાણ ખેતરમાં નાખવાથી જમીનની ફળદ્રુપતામાં સારો એવો વધારો થાય છે. તેમજ ખેતરમાં થતાં ઘાસનો ઉપયોગ પશુઓને ચારવામાં ઉપયોગી થાય છે. બળદ ખેતી કામ કરવામાં ખેડુતને ખુબ ઉપયોગી થાય છે. ખેતીનું મોટાભાગનું કામ બળદ સાથે કરાવવામાં આવે છે. તથા ગાય, ભેંસ અને બકરી દુધાળા પશુ તરીકે ઉપયોગી થાય છે.

શુકનિયાળ :

કોઈ સારા કાર્ય માટે બહાર જતા હોય ત્યારે શુકન કાઢવામાં આવે છે. ખાસ કરીને કન્યા જોવા જવું, સગાઈ કરવા જવું, લગ્ન જેવા પ્રસંગોમાં શુકન કાઢવામાં આવે છે. આવા કાર્યો કરવા જતી વખતે રસ્તામાં ગાયોનું ટોળું મળે, નોળિયો આગળ સરકી જાય, પાણીનું બેડું ભરેલી સ્ત્રી સામે મળી જાય તો શુકન થયાં એમ માનવામાં આવે છે અને જે કાર્ય માટે જતા હોય તે કાર્ય સફળ થશે એમ માને છે.

અપશુકનિયાળ :

શુકનની સામે ઘણી વખત અપશુકન પણ થતાં હોય છે. દાત: કોઈ સારા કાર્ય માટે બહાર જતા હોય ત્યારે તેઓની આગળ બિલાડી રસ્તો ઓળંગી જાય, ખાલી બેડે પાણીની પાણીયારી મળે તો અપશુકન થયા એમ માને છે અને જે કાર્ય માટે જતા હોય તે પૂરું અથવા તો ના થાય કાંતો તેમાં વિઘ્ન આવશે એવું માને છે.

વનસ્પતિ જગત, પ્રાકૃતિક તત્વો વિષેની દૃષ્ટિ

ખેતીમાં વર્ષ ફળ બતાવતા વૃક્ષોની માન્યતા :

ચાલુ વર્ષે ચોમાસું કેવું આવશે? વરસાદ કેટલો પડશે ? કયો પાક સારો પાકશે ? વગેરે ચોમાસા પહેલાં નક્કી કરતા હોય છે. આંબલીના ઝાડને ફળ વધારે પ્રમાણમાં લાગે તો ચોમાસું સારું આવશે એમ માને છે. લીમડાના પાન ખરી પડે તો વરસાદ ઓછો પડશે એમ માને છે. આમ વૃક્ષો ઉપરથી પણ વરસાદની આગાહી કરવામાં આવે છે.

ઔષધિય વનસ્પતિ સાથેનો વ્યવહાર :

નાના મોટા કેટલાક રોગો માટે ઘરેલું ઉપચાર થતો હોય છે. ગામમાં એક બે વ્યક્તિઓ ઔષધિના જાણકાર હોય જ છે. તાવ આવવો, માથુ દુખવું, શરદી થવી, ખાંસી થવી, શરીરે વાગી જવું, જેવા અનેક નાના રોગો તેમજ કેટલાક મોટા રોગોનો ઉપચાર આ ઔષધિની જાણકાર વ્યક્તિ ઘરે જ કરી દેતા હોય છે. ના છૂટેકે જ દવાખાનાનો સહારો લેતા હોય છે. કેટલાક વૈદ્યો તો ભાંગેલા હાડકા પણ સાંધી દેતા હોય છે. આ બધા ઉપચાર માટે વૈદ્યને કેટલાક ટેક રાખવા પડતા હોય છે. કેટલીક ઔષધિને લેવા જાય ત્યારે તેના ઉપર દવા લેતી વખતે દવા લેનારનો પડછાયો ન પડે તેની કાળજી રાખવાની હોય છે. જો પડછાયો પડી જાય તો તે દવા રોગને અસર કરતી નથી. કેટલીક વનસ્પતિ પાસે અમુક સમયે જ તેના પાન કે મુળ

તોડવા માટે જવું પડે છે. કેટલાક રોગોમાં દવાનો ઉપયોગ કરતા પહેલાં બાધા પણ રાખવી પડે છે. આવી ઘણી બધી માન્યતાઓ તેની સાથે જોડાયેલી છે.

કુટુંબના અને સગપણના સંબંધો અને તેનું મહત્વ

પહેલાના સમયમાં વસતિ ઓછી હોવાને કારણે ગામમાં ખૂબ ઓછા ઘરો જોવા મળતા અને તે પણ છુટા છવાયા. ધીમે ધીમે વસતિ વધવાથી હાલના સમયમાં એકજ ઘરનું આખું ફળિયું પણ બની ગયેલું જોવા મળે છે. જે એક કુટુંબ તરીકે ઓળખાય છે. આ કુટુંબમાં ઉંમર લાયક પુરૂષ હોય તેને કુટુંબના વડા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. કુટુંબના ધાર્મિક, સામાજિક અથવા ગમે તે કાર્યો કે પ્રસંગોની વાત હોય તો સૌ પ્રથમ વડાને જાણ કરવામાં આવે છે. તેમના પાસેથી જરૂરી સૂચનો લેવામાં આવે છે. તેની સલાહ સૂચન મુજબ આગળનું કાર્ય કરવામાં આવે છે. કુટુંબમાં કે અન્ય જગ્યાએ નાના મોટા ઝઘડાં થયાં હોય તો તેના નિવારણ માટે પણ બંને પક્ષના વડાઓ જ નિર્ણય લે છે. જે સમાજને માન્ય પણ રાખવું પડે છે.

કુટુંબમાં વડાને જેટલું માન આપવામાં આવે છે તે રીતે ઘરમાં માતા પિતાનું સ્થાન ઊંચું ગણવામાં આવે છે. ઘરના ખેતીના કે અન્ય કોઈ પણ કામ તેમના કહ્યાં મુજબ જ કરવામાં આવે છે. ઘરની બહારના સામાજિક કે અન્ય કોઈ પણ કાર્ય હોય તેમાં પિતા સહભાગી થતાં હોય છે. ઘરમાં થોડી ઘણી મૂડી હોય, ઘરેણાં હોય તેને સાચવવાની જવાબદારી માનતા રાખતી હોય છે. રસોડાના સામાનથી લઈને ઘરમાં નાની મોટી ચીજો લાવવા મૂકવાનું જે આખું કામ હોય તે માતા સંભાળતી હોય છે એટલે કે ઘરમાં પિતા કરતા

માતાનું સ્થાન ઊંચું હોય છે.

ઘરમાં એક પિતાના એક કે તેથી વધુ સંતાનો હોય તો પણ દરજ્જો બધાને સરખો આપવામાં આવે છે. પુત્રીને સાસરે વળાવી હોય ત્યારે તેણે શક્ય હોય તો ગાય કે ભેંસ અથવા સગવડ પ્રમાણે નાની મોટી રકમ લઈ આપે છે પણ જમીનનો ભાગ આપવામાં આવતો નથી. જમીન કે ઘરની જે મિલકત હોય તે પુત્રોને સરખો હિસ્સો આપવામાં આવે છે. વાર તહેવારે કે કોઈ સારા પ્રસંગે પોતાના દરેક સગાવહાલાઓને બોલાવવામાં આવે છે. ઘરમાં કોઈ વ્યક્તિ બિમાર હોય તો પણ દરેક સગા વહાલા તેની ખબર લેવા માટે આવતા હોય છે. ઘરમાં કોઈ કારણસર આપત્તિ આવી પડે તો સગાવહાલા તેઓને મદદ કરતા હોય છે. પુત્ર કે પુત્રીના લગ્ન કરવાના હોય તો પણ સગા સંબંધીઓની રાય લેવામાં આવે છે. બધાને અનુકુળ આવે તો જ તે વાતને સ્વીકારમાં આવે છે. આમ કુટુંબ અને સગપણ પ્રથા ઘરમાં અને સમાજમાં ખુબ ગાઢ રીતે સંકળાયેલ જોવા મળે છે.

મૈત્રી અને દુશ્મની

પોતાના અંગત કામમાં સાથ સહકાર આપનારને મિત્ર ગણવામાં આવે છે. કાંતો સુખ દુઃખમાં કે આપત્તિના સમયે સાથ સહકાર આપતો હોય તેને મિત્ર ગણવામાં આવે છે. જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પોતાનો વિસ્તાર છોડીને અન્ય જગ્યાએ ગયો હોય ત્યાં પોતાના વિસ્તારનો કોઈ પણ જાતિનો માણસ મળી જાય ત્યારે પોતાપણું જોવા મળે છે. જે તેના માટે તે સ્થળે મિત્ર બને છે. આમ ઘરના સભ્યને તેઓ પોતાનું

માને છે અને બીજા ઘરનાને તેઓ પારકું માને છે. બીજા ગામના વ્યક્તિઓ જે સબંધી ન હોય તો તેણે તેઓ પારકું ગણતા હોય છે. પરંતુ ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ દૂરના વિસ્તારમાં બીજા ગામની વ્યક્તિ મળી જાય, જે સબંધી ના હોય તો પણ ઘરની વ્યક્તિને મળ્યાનો જેટલો જ આનંદ તે વ્યક્તિને મળતા અનુભવે છે. આ સ્થળે વિસ્તારની દૃષ્ટિએ તેને તેઓ પોતાના કે લોહીના ગણે છે અને એ પ્રમાણે વર્તન કરે છે.

દુશ્મન તેમના મતે જમીન, મકાન કે સામાજિક કોઈ ઝઘડા થયા હોય તેવા પ્રકારે સમાજમાં દુશ્મનાવટ વધારે જોવા મળે છે. ઝઘડાના કારણ સિવાય કોઈને તેઓ મોટાભાગે દુશ્મન ગણતા નથી.

વિશ્વના તત્વોની જીવન પર અસર વિષેની માન્યતા

સમાજ પ્રકૃતિ પૂજનમાં વધારે માને છે. તેમાં સૂર્ય, ચંદ્ર, આકાશ, તારા, જળ, પૃથ્વી, વાયુ આ બધાને દેવ સમાન માનવામાં આવે છે. જેના વગર પોતાનું જીવન શક્ય નથી એમ તેઓ માને છે. પણ કેટલીક વખત ભારે વરસાદથી પૂર આવવું, ભારે પવનથી ઝાડવાઓને, ઘરોને કે ખેતીવાડીને નુકશાન થવું, ધરતીકંપ થવું જેવી કુદરતી આપત્તિઓ આવે ત્યારે કુદરત લોકો ઉપર રૂઠી એમ માનવામાં આવે છે. પૃથ્વી, જળ, વાયુને તેઓ દૈવી તત્વ માનતા હોવાને કારણે સવારમાં ઊગતા સૂર્યની સામે મોં રાખીને પેશાબ કે ઝાડા ન કરવા આમ તેઓ માને છે. નદીને તેઓ માતા સમાન ગણતા હોવાથી નદીમાં પેશાબ કે ઝાડા કરવા ન બેસાય એમ માનવામાં આવે છે. ચંદ્ર અને તારા વિશે પણ તેઓની ઘણી બધી માન્યતાઓ જોડાયેલી છે.

અન્ય સમાજની સાથે પોતાની ઉચ્ચ અવયવતાની ધારણા

પહેલાના સમયમાં દરેક વ્યક્તિઓને સરખા જ ગણવામાં આવતા હતા. કોઈ કોઈનાથી ઊંચા કે નીચા છે એવું કાંઈ હતું નહિ. દરેકના ઘરે જવું, આવવું, ઊઠવું, બેસવું, ખાવું, પીવું એ બધું ચાલતું હતું. પણ ધીરે ધીરે શિક્ષણ પ્રથા આવવાથી સમાજમાં ઊંચનીચના ભેદભાવો ઊભાં થયાં એમ માને છે. જે શિક્ષિત વ્યક્તિઓ છે તે પોતાને ઊંચા અને જે શિક્ષિત નથી તે નીચા એવું માનવા લાગ્યાં. કારણ કે શિક્ષણના પરીણામે શિક્ષિત લોકોની રહેણી કરણીમાં બદલાવ આવ્યો તેથી શિક્ષિત વર્ગ ઊંચો ગણાવા લાગ્યો અને જે લોકો પાસે શિક્ષણ ન હતું કે નોકરી ધંધો ન હતો, તે લોકોને પોતાના ઘરે કામ કરવા બોલાવતા એટલે ધીમે ધીમે આવી કામ કરવાની પ્રથાને લીધે અલગ અલગ જરૂરિયાતો ઊભી થઈ. તેમાં એવું થયું કે કોઈ વ્યક્તિને આજ કામ કરવું એવું નક્કી થઈ ગયું. તેથી જાતિ પ્રથા ઉદ્ભવી એમ તેઓ માને છે. કોટવાળીયા, ગામીત, ઢોડીયા જાતિઓમાં ઊંચ નીચના ભેદભાવ જોવા મળે છે. કોંગ્રેસીઓમાં ભેદભાવ છે પણ ખૂબ ઓછા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે.

પવિત્રતા અને અપવિત્રતાની વિભાવના

જગ્યા :

ઘરના બાંધકામ સમયે ખાતમુહૂર્ત, પાયાની થાંભલી રોપવી, દરવાજાનું ચોકકું ઊભું કરવું, મોભની

થાંભલી ઊભી કરવી આવા દરેક સમયે પૂજા વિધિ કરવામાં આવે છે. ઘર તૈયાર થયાં પછી પણ કંસરી દેવીનું જ્યાં સ્થાનક હોય તે સ્થળ તેમજ રસોઈ કરવાની જગ્યાને પવિત્ર માનવામાં આવે છે. આ જગ્યાએ કોઈ વ્યક્તિએ ચંપલ, બુટ પહેરીને જવું નહિ, એવું માને છે. દિવાળી જેવા તહેવારે ઘરના દરેક ભાગોને પવિત્ર માનીને તેની પૂજા વિધિ કરવામાં આવે છે.

સમય :

સારા કાર્ય માટે સમયને ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે છે. ખાસ કરીને સવારનો સમય પવિત્ર માનવામાં આવે છે. જે સમય તેમના દિવસ દરમિયાનના રોજિંદા કાર્યોમાં પણ અનુકૂળ હોય છે. કોઈ એવું કાર્ય હોય તો સૂર્ય ઊગે ત્યારથી લઈ બપોરનો સમય થાય ત્યાં સુધી સારા કાર્યો થઈ શકે એમ માને છે. કારણ કે આ સમય દરમિયાન સૂર્ય ઉપર ચઢતો હોય છે. આવો સમય સારો હોવાનું માનવામાં આવે છે. જ્યારે બપોર પછી સૂર્ય નમતો હોય છે. તેથી નમતા સૂર્યના સમયે સારા કાર્યો ઓછા પ્રમાણમાં કરતાં હોય છે. અમુક વિધિ વિધાનના કાર્યો હોય તો તે જે તે ચોક્કસ સમયે જ કરતાં હોય છે.

વ્યક્તિ :

સમાજમાં વિધવા સ્ત્રીને અપવિત્ર માનવામાં આવે છે. સારા કાર્ય માટે બહાર જતા હોય અથવા કોઈની સગાઈ કરવા જતી વખતે તે સ્ત્રી સામી મળે તો એ કાર્યમાં કોઈ વિઘ્ન આવશે અથવા એ કાર્ય સારી રીતે પુરું ના થાય એમ માને છે.

સ્ત્રી-પુરુષ, બાળક :

આદિવાસી સમાજમાં જ્યારે બાળકનો જન્મ થાય ત્યારે તેને અપવિત્ર માનવામાં આવે છે. ચાર પાંચ દિવસ પછી પચુરાની વિધિ કર્યા બાદ બાળક પવિત્ર થયું, એમ માનવામાં આવે છે. સ્ત્રીને સુવાવડ થયી હોય ત્યારે સવા મહિના સુધી તેને અપવિત્ર માનવામાં આવે છે. તેટલા સમય સુધી તે ઘરના કે રસોડાના કેટલાક કામ કરી શકતી નથી. સવા મહિનો પૂરો થયા પછી જ તે આ કામો કરી શકે છે. અને સ્ત્રી જો માસિકમાં બેઠી હોય તેટલાં દિવસ તેને અપવિત્ર માને છે. એ સ્ત્રીને આ દિવસો દરમિયાન ઊઠવા, બેસવા, સૂવા માટેની અલગ જગ્યા હોય છે. આવી સ્ત્રી રસોઈ કરવાની જગ્યાએ પણ જઈ શકતી નથી.

કુદરતી તત્વો

આદિવાસી સમાજ પ્રાકૃતિક તત્વો સાથે આદિકાળથી જોડાયેલો છે. પ્રાકૃતિક સંશાધનો એ તેમના માટે સર્વસ્વ છે. ડુંગર, નદી, ઝાડવા, સૂર્ય, ચંદ્ર, આકાશ, તારા આ દરેક કુદરતી તત્વોને તેઓ પવિત્ર માને છે.

વનસ્પતિ :

કોંકણી સમાજ ખેતી સાથે સંકળાયેલો હોવાથી તે પ્રકૃતિના દરેક તત્વો સાથે કોઈના કોઈ રીતે જોડાયેલો છે. જેમાં વનસ્પતિ જગતની દવા તરીકે ઉપયોગ કરતો હોવાથી વનસ્પતિ જગતને પવિત્ર માને છે. સમડી, પીપળો, ઉમરો, ચંદન, દરોચી, વડ, આસોપાલવ વગેરે વનસ્પતિને તેઓ ખૂબ પવિત્ર દૃષ્ટિથી

જૂએ છે. કારણ કે ઘણાં બરા વૃક્ષો નીચે આ સમાજના દેવી દેવતાના સ્થાનકો પણ આવેલાં હોય છે. લગ્ન પ્રસંગે પણ આંસાપાલવ તથા આંબાના પાનના તોરણ બનાવવા માટે ઉપયોગ કરે છે. તેમજ મૃત્યુ સમયે જ્યારે સ્ત્રીઓ નદીએ કે પાણી હોય તેવી જગ્યાએ સ્નાન કરવા જાય ત્યારે માથામાં અથવા પાણીમાં દરોચી નાખીને જ સ્નાન કરતી હોય છે. આમ કોઈને કોઈ રીતે વનસ્પતિ જગતને તેઓ પવિત્ર માને છે.

ઔષધ લેવા જાય છે ત્યારે પોતાનો પડછાયો જેતે વૃક્ષ કે છોડની છાલ, મૂળ ઉપર પડવા દેતા નથી. આ રીતે ઔષધ લીધા પછી તેનો દવા તરીકે ઉપયોગ કરે છે. જો દવા લેવા જનારનો પડછાયો તેના ઉપર પડે તો તે દવા દર્દીને અસર કરતી નથી, એમ માને છે.

પ્રાણી

પશુ કે પ્રાણીઓના કેટલાક સંકેતોને પણ આ સમાજ ધ્યાનમાં રાખે છે. જેમ કે કૂતરો એ આદિવાસી સમાજનું પાલતું પ્રાણી છે. પરંતુ કૂતરાને ઘરની અમુક જગ્યાએ જવા દેવામાં આવતું નથી. કારણ કે તે ઘરમાં રસોઈની જગ્યાએ જઈ રસોઈ ચાટી જાય તો તે રસોઈ અપવિત્ર થઈ એમ માનવામાં આવે છે. બે પાંચ વ્યક્તિઓ બેસીને કોઈ સારી વાત કરતા હોય અને બાજુમાં કૂતરું બેઠું હોય ત્યારે જો કૂતરું કાન ફફડાવે ત્યારે માને છે કે એ કાર્ય સારી રીતે પૂરું થઈ જશે અને જો કૂતરું દિવસ કે રાત્રીના કોઈ સમયે આકાશ બાજુ જોઈને લાંબા અવાજે રડતું (ઉનાતું) હોય ત્યારે ગામ, ફળિયા કે સગાવહાલામાં કોઈનું મૃત્યુ થશે એમ માને છે. જ્યારે કોઈ સારા કામ માટે જતાં હોય અને ઘરની બહાર નીકળતા બિલાડી રસ્તો ઓળંગી જાય તો

અપશુકન થયા એમ માનવામાં આવે છે.

ડાકણ-ભૂત-પ્રેત

ડાકણને અપવિત્ર માને છે. કારણ કે ડાકણએ મેલી વિદ્યા જાણતી હોય છે. તે કોઈપણ માણસ કે પશુઓને નડતી હોય છે. તેથી સમાજમાં તેનું સ્થાન નીચું હોય એવું માનવામાં આવે છે. સમાજમાં કેટલાક લોકો ભૂત પ્રેતમાં પણ માને છે. કોઈ પણ વ્યક્તિનું આકસ્મિક મૃત્યુ થાય તો તેનો આત્મા ભૂત બને એવી માન્યતા છે.

મનોરંજનની રીતો

કોંકણી સમાજના લોકો પોતાના મનોરંજન માટે લગ્નમાં ભેગાં થઈને નાચવું જેમાં માંદળીયાઓનું નૃત્ય અને ગીતો તથા ભેગા મળીને ગીતો ગાવા કે હરખીએ નાચતાં નાચતાં જવું, હોળી, દિવાળી, મેળા જેવા ઉત્સવોમાં બધા સમૂહમાં મળીને પ્રસંગને અનુરૂપ ગીતો ગાવા કે નાચવું, કેટલાક પ્રસંગોમાં વાદ્યો સાથે નાચતા હોય છે. આમ અલગ અલગ રીતે મનોરંજન મેળવતા હોય છે.

બાળકોમાં ખાસ ગમ્મત કરવાની રીત જોવા મળે છે. કોઈને અલગ નામથી ગમ્મત દ્વારા ખિજવતા હોય છે. કોઈ વ્યક્તિને ચિડવવા માટે રૂમાલ ખેંચવો, કોઈનું વસ્તુ લઈ લેવી જેવી બાબતમાં બાળકો ગમ્મત કરતા હોય છે. જ્યારે લગ્ન જેવા નૃત્યના કોઈ પ્રસંગે આગળ મોટા સ્ત્રી પુરુષો નાચતા હોય છે અને બાળકો

તેમની પાછળ નાયતા જઈને આનંદ મેળવતા હોય છે.

તહેવાર, ઉત્સવ :

હોળી :

હોળીનો તહેવાર સમાજમાં ખુબ ધામ ધુમથી ઊજવવામાં આવે છે. હોળી સુધીમાં મોટા ભાગે ખેતીકામ પૂરું થઈ જતું હોય છે. હોળી જાય એટલે લગ્નસરાની મોસમ ખીલી ઊઠે છે. ખેતીકામ કે અન્ય કામ માટે જો સ્થળાંતર કરીને બહાર ગયા હોય તે બધાં હોળીમાં પોતાના વતનમાં પરત ફરે છે. હોળીના પંદર દિવસ અગાઉથી હોળીની તૈયારીઓ શરૂ થઈ જાય છે. હોળીનો તહેવાર નક્કી દિવસે અને આખું ગામ સમૂહ થઈ એક જગ્યાએ ઊજવતું હોય છે.

ગામમાં એક ચોક્કસ જગ્યાએ હોળી બાળવામાં આવે છે. હોળીના દિવસે લગભગ બપોરના સમયે ગામ લોકો બધા હોળીના સ્થળે ભેગાં થાય છે. જે વાંસ ઉપર ફૂલ ન આવ્યાં હોય તેવો વાંસ લાવી હોળી ઊભી કરવાની જગ્યા ઉપર ઊભો કરવામાં આવે છે. વાંસ ઊભો કરી ગામ લોકો બધા પોત પોતાના ઘરેથી યથા શક્તિ પ્રમાણે લાકડાં લાવે છે ને અનુભવી લોકો લાકડાં વ્યવસ્થિત ગોઠવે છે. આમ કરી હોળી તૈયાર કરવામાં આવે છે.

આમ હોળી તૈયાર થઈ ગયા પછી સાંજે લગભગ સાત આઠ વાગ્યાના સમયે ગામના નાના મોટા દરેક વ્યક્તિઓ હોળીના સ્થળે ભેગાં થાય છે. હોળીની ફરતે સૌ નાચે છે. હોળીની પૂજા વિધિ કરનાર

ગામમાં ભગત તરીકે ઓળખાતો મૂખ્ય વ્યક્તિ હોળીની પૂજા વિધિ કરી હોળી સળગાવે છે. બહેનો હોળીમાં ચણા, નાળીયેર, ખજૂર, કેરી વગેરે ગોળ ફરતા જઈને નાંખે છે. વાંસદા વિસ્તારમાં હોળીમાં નાળીયેર નાંખી તેની મેષનો ચાંદલો કરી સામ સામે એક બીજાને બધા ભેટે છે. હોળીના દિવસે ગામમાં મોટા ભાગના લોકો અપવાસ રાખતા હોય છે. હોળી સળગાવી દીધાં પછી બધાં પોત પોતાના ઘરે જઈને જમતા હોય છે. તહેવારના દિવસે રસોઈમાં પાનગા, ઢેકલા, મરચું, દાળ, ભાત તેમજ હાલના સમયની નવી વાનગી પુરી, ભજીયા વગેરે બનાવતાં હોય છે. જમ્યાં પછી ફરી સૌ ભેગા થઈ રાત્રે નાચે છે.

આમ હોળીનો તહેવાર ગામે ગામ ખૂબ ધામ ધૂમથી ઊજવવામાં આવે છે. નાત જાતના ભેદ ભાવ વગર સૌ ભેગા થઈ હોળીનો તહેવાર ધામ ધૂમથી ઊજવે છે.

દિવાસો :

દિવાસાનો તહેવાર ચોમાસામાં ખેતીની શરૂઆત થયાં પછી એટલે કે અનાજ ઊગીને જમીન બહાર નીકળી જાય અને તેની સાથે ઘાસ ઊગી નિકળે તે સમયે ઊજવવામાં આવે છે. અંગ્રેજી મહીના અનુસાર લગભગ ઓગષ્ટ મહીનામાં દિવાસાનો તહેવાર ઊજવવામાં આવે છે. ભોજપુર વિસ્તારમાં ડાંગરની રોપણી વધારે પ્રમાણમાં થતી હોવાથી રોપણી પૂરી થયાં પછી ગામ લોકો નક્કી કરે તે દિવસે દિવાસાનો તહેવાર ઊજવવામાં આવે છે. સરકારી દિવાસા મુજબ આ તહેવાર ઊજવવામાં આવતો નથી.

વાંસદા વિસ્તારમાં દિવાસાના દિવસે દરેક ઘરની છોકરીઓ પોતાના ઘરે આંબાના પાનમાંથી છોકરા

અને છોકરીના ઢીંગલા બનાવી નદીમાં છોડવા જાય છે. રસોઈમાં ઢેકલા, મરઘી, પાતવળે, મૂઠીયા વગેરે તેમની જાણીતી વાનગીઓ બનાવવામાં આવે છે. ભોજપુર વિસ્તારમાં આ દિવસે રસોઈ બની જાય એટલે ચૂલા ઉપર પૂર્વજોના નામના કોડીયા મૂકી દીવા સળગાવી જમવાનું થોડું થોડું મૂકી પૂજવામાં આવે છે. ઘર પર ચઢીને બનાવેલ રસોઈ કાગડાઓ માટે મૂકે છે. આ દિવસે મહેમાનોને પણ બોલાવવામાં આવે છે. મહેમાનોને સૌથી પહેલાં જમવા બેસાડે છે ત્યાર પછી બધા સાથે બેસીને જમે છે. જમવાનું પૂરું થાય પછી સગા વ્હાલા ઘરે જાય ત્યારે બનાવેલ રસોઈ થોડી થોડી બધાને બાંધી આપવામાં આવે છે.

કાચકી દિવાળી(દેવ દિવાળી) :

દેવ દિવાળીને આ સમાજ કાચકી દિવાળી તરીકે ઓળખે છે. જે દિવાળીનો તેમનો મૂખ્ય તહેવાર છે. કાચકી દિવાળી વાંસદા વિસ્તારના કોંગ્રેસીઓમાં ઊજવવામાં આવે છે. આ દિવાળીમાં ઘરના દેવી દેવતા તથા પૂર્વજોની પૂજા વિધિ કરવામાં આવે છે. સગા વ્હાલાઓને તહેવાર ખાવા માટે બોલાવવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે આ તહેવારમાં પાનગા, ઢેકલા, મરઘું તેમજ હાલની વાનગીઓ પુરી, ભજીયા જેવી વાનગીઓ પણ બનાવવામાં આવે છે. પૂર્વજો તેમજ દેવી દેવતાઓનું પૂજન કર્યા પછી બનાવેલ વાનગીઓ બધા સાથે બેસીને જમતા હોય છે.

મેળાઓ :

ગોળીગઢનો મેળો:

ગોળીગઢનો મેળો સુરત જિલ્લાના મહુવા તાલુકાના ગોળીગઢ ગામે ભરાય છે. વર્ષમાં એક વખત એટલે કે હોળીના આગલા રવિવારના દિવસે આ મેળો ભરાય છે. ગોળીગઢદેવના દર્શન કરવા માટે આ દિવસે આજુ બાજુના વિસ્તારમાંથી હજારોની સંખ્યામાં લોકો ભેગા થાય છે. જેમાં મોટા ભાગે આદિવાસીઓ આવતા હોય છે. નાત જાતના ભેદભાવ વગર દરેક જાતના લોકો ત્યાં ભેગા થાય છે.

મેળો ફક્ત હરવા ફરવા માટે નહીં પણ ધાર્મિક આસ્થા સાથે સંકળાયેલો છે. પુરૂષને ગોળી ચઢી જવી, ગાંઠ ગૂંમડા નિકળે ત્યારે ગોળીગઢદેવની બાધા માનતા રાખે છે. અને એ દુઃખ દૂર પણ થઈ જાય છે. આ રીતે દુઃખ દુર થયેલા લોકો બાધા માનતા છોડવા માટે રૂપુ, ચાંદી, સોના કે માટીની ગોળી અને નાળીયેર, ફૂલહાર, અગરબત્તી ગોળીગઢદેવને ચઢાવી બાધા છોડવા માટે ત્યાં આ દિવસે આવે છે. અન્ય લોકો દેવના દર્શન માટે તથા મેળાની મઝા માણવા માટે આવે છે. આમ આ મેળો હરવા ફરવા, આનંદ, મોજ મસ્તી સાથે આસ્થાનું કેન્દ્ર પણ છે.

સમાજની ઓળખરૂપ વિશિષ્ટ આવડતો :

કોંગ્રેસી સમાજના લોકો પોતાની જીવન જરૂરી ચીજવસ્તુઓ જેવી કે, સાદડી, સાવરણી બનાવવી એ

પોતાની આવડત માને છે. કેટલાક ખેડૂતો પોતાના ખેતીને લગતા ઓજારો જેવા કે લાકડામાંથી હળ, કરબ, ઓરણી, કરબડી, પરોણો, જુસરૂ બનાવતાં હોય છે. પોતાના ઘરના ઉપયોગ માટે પાટલો, ખાટલો ઘડવો કે ભરવાની આવડત પુરૂષોમાં હોય છે. જ્યારે સ્ત્રીઓ ઘરના કે આંગણાના લીંપણમાં ઓંકળીઓ પાડવામાં કુશળતા ધરાવતી હોય છે. તેમજ આ સમાજના માંદળ વગાડતી વખતે માંદળીયા તેમનો અલગ વેષ ધારણ કરે છે જે તેમની વિશિષ્ટ ઓળખ છે.

ભાષા

ભાષાની દૃષ્ટિએ જોઈએતો કોંકણી ભાષાનો ચોક્કસ કોઈ ઇતિહાસ મળતો નથી. તેઓની વસતિદક્ષિણ ગુજરાતના તાપી, સુરત, નવસારી અને ડાંગ જિલ્લામાં જોવા મળે છે. મારા અભ્યાસનું ક્ષેત્ર તાપી જિલ્લાના વાલોડ અને વ્યારા તાલુકા તથા ધરમપુર અને વાંસદા વિસ્તારને ધ્યાનમાં રાખીને કર્યો છે. મારા અભ્યાસ ક્ષેત્રમાં તેઓની વસતિ તાલુકાના તાલુકા અથવા ગામોના ગામો હોય એવું નથી, પણ સંપૂર્ણ વસતિ ધરાવતા અમુક ગાણ્યા ગાંઠ્યા ગામો જ છે અને અન્ય ગામોમાં ગામની કુલ વસતિના લગભગ દશ ટકા વસતિજ આ સમાજની છે. મારા માહિતી દાતાઓના જણાવ્યા અનુસાર ભોજપુર ગામને ધ્યાનમાં રાખીને જોઈએ તો તેની આજુ બાજુના બેતાળીસ જેટલા ગામડામાં અંદાજે ત્રીસ હજાર જેટલી વસતિ કોંકણીઓની છે. એટલે કે આ વિસ્તારમાં અન્ય આદિવાસી જાતિ જેવી કે ચૌધરી, ગામીત વગેરે જાતિઓની વસતિ

તેઓની વસતિ કરતાં વધારે પ્રમાણમાં હોવાથી જે તે સમાજની ભાષાનો ઉપયોગ રોજિંદા વ્યવહારમાં કરતા હોય છે. પરીણામે તેઓની અલગ કોઈ ભાષા હાલનાં સમયમાં જોવા મળતી નથી.

સંગીત, નાટ્ય અને નાટ્યવેશ

વાદ્ય

માંદળ :

ગુજરાતના તાપી, ડાંગ અને સુરત જિલ્લામાં વસતા કોંકણી સમાજનું વાદ્ય માંદળ છે. સેવન, બિયા, સાગ કે કરમના ઝાડના લાકડામાંથી તેને બનાવવામાં આવે છે. લગભગ ૬૦ થી ૬૩ સેમી. લાંબુ અને ૩૫ થી ૩૮ સેમી. ગોળાકારે તેને બનાવવામાં આવે છે. લંબગોળ લાકડાના ટૂકડાને અંદરથી કોરીને પોલાણવાળું બોખું બનાવવામાં આવે છે. બોખાને બન્ને બાજુએ ચામડું ચઢાવી ચામડાની દોરીથી બન્ને બાજુના ચામડાને ખેંચીને વ્યવસ્થિત બંધારણ કરવામાં આવે છે. આમ માંદળ તૈયાર થઈ જાય છે. માંદળ તૈયાર થયાં પછી તેને તાલ બદ્ધ રીતે વગાડવા માટે એક બાજુના ચામડા ઉપર કોંતીનું મીણ લગાડવામાં આવે છે. કોંતીનું મીણ ન મળે તો રાંધેલી કોદરી સાથે કપડું બાળી તેની રાખનું મિશ્રણ કરી તે લગાવવામાં આવે છે.

ઢોલના વર્ગનું મૃદંગ આકારનું દેખાતું આ વાદ્ય તેઓના મતે અતિ પ્રાચીન વાદ્ય તરીકે માને છે. સંગીતના ગ્રંથોમાં તેનો ઉલ્લેખ મરદલ, મૃદલ વગેરે છે. બિહાર અને બંગાળમાં માડના નામે જાણીતું છે. વાદ્ય વગાડનાર પુરૂષ વાદ્યને કમરે બાંધી અથવા ગળામાં પટ્ટો ભેરવીને વગાડે છે. હોળીના તહેવારમાં આ વાદ્યની પૂજા કરવામાં આવે છે. હોળી પછી આ સમાજમાં લગ્નો શરૂ થતાં હોય છે એટલે હોળીમાં માંદળની પૂજા વિધિ કર્યા પછી હોળી પછી શરૂ થતાં લગ્નોમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે. લગ્નમાં આનંદ મેળવવા માટે માંદળનો ઉપયોગ થાય છે. લગ્નમાં પ્રસંગ કે વિધિને અનુરૂપ માંદળના ચાળા વગાડવામાં આવે છે તેથી આજુ બાજુના વિસ્તારમાં ખબર પડે છે કે લગ્નમાં અત્યારે આ વિધિ ચાલી રહી છે. જો નાચણું ચાલતું હોય તો તેવા ચાળા વાગે છે તેથી ગામ લોકોને ખબર પડે છે કે હાલમાં નાચણું ચાલી રહ્યું છે. આમ, માંદળ આનંદ ઉદ્ધાસ, મસ્તી, નૃત્ય સાથે સંદેશા વહનનું પણ કામ કરે છે. માંદળના નૃત્ય સાથે હારબંધ નાચતા સ્ત્રી-પુરૂષો સામ સામે પોતાની લોક બોલીમાં ગીતો ગાય છે અને આનંદ માને છે. જે ગીતોને સોંગ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. પાંચ વ્યક્તિઓની એક માંદળીયા મંડળી હોય છે. લગ્ન પ્રસંગે તેમને આમંત્રણ આપવામાં આવે છે. લગ્નના દિવસે આખીરાત માંદળવાળા નૃત્ય કરી મનોરંજન પુરૂ પાડે છે. અનુભવી અને કુશળ માંદળીયાઓની કશોટી થાય એવી ફેર ફુદરડી ફરીને નૃત્ય કરવાનું આવે, ત્યારે બીન અનુભવી કે નવો માંદળી બાજુમાં ખસી જાય છે. રંગભૂમી પર રૂપિયાના સિક્કા નાખવામાં આવે છે જે માંદળીયાએ માંદળ વગાડતાં વગાડતાં જ લય કે તાલ ચૂક્યાં વગર વીણી લેવાના હોય છે. આ કાર્ય પણ કુશળ, અનુભવી માંદળ-નૃત્યના કલાકાર સહજ રીતે કરી જાણે છે. આમ કૌશલ્યથી ભરપૂર એટલે જ માંદળ નૃત્ય. નૃત્ય

વખતે ગવાતાં ગીતો ઉપરાંત આ નૃત્યના સોહોંગમાં આવતાં વેશના ગીતો પણ ગવાય છે, જે વેશને અનુરૂપ હોય છે. દરેક વેશમાં આવતા ગીતો અને માંદળના ગીતો પરંપરાગત ગીતો છે. વર્ષોથી માંદળ વાદન સાથે ગવાતાં આ કથાગીતો લાંબા છે. દરેક ગીતમાં એક લાંબી કથા છૂપાયેલી છે. આખું ગીત વાર્ણનાત્મક હોય છે. ગીતની દરેક પંક્તિ ત્રણ ચાર વખત ગવાય છે. જેમ કે સ્વર્ગની ઉત્પત્તિ ક્યારે થઈ, તેની બાંધણી કોને કરી, ત્યાં કયો રાજા રાજ્ય કરે છે, તેનો દેખાવ, પહેરવેશ, બંગલો, ઘોડો વગેરેનું વાર્ણ સાથે પૃથ્વીથી એ કેટલે દુર છે તેનું વાર્ણ કરતું ગીત મળે છે.

માંદળની બનાવટ કેવી રીતે કરવામાં આવી? એનો સુથાર કોણ? માદળી કોણ? અને એ માદળીની પત્ની કોણ? વગેરે પ્રશ્નોના જવાબ ગીતમાં મળે છે.

માંદળ ઉત્પત્તિનું ગીત:

ચંગી સુથાર... ચંગી સુથાર...

વાકસ, કીકરા ઘેઉન નીંગેલા...

વન જોડીલા રે, ચંદનલા માન...

હાથ જોડેલા વ, પાયા પડાલે...

હાથ જોડેલા વ, ભંડારા લાવલે...

ઘાવ મારેલા વ, ઘાવ મારેલા...

ઘરની પડલાવ, ઘરની પડેલા...
સરસતી ઉચલાલે, સરસતી ઉચલાલે...
સુથાર ઘરી લેવુન થેવલે...
તડુન સારસતી ઉચલાલે...
ચંબાર ઘરી લેવુન થેવલે...
ચંબારી મડાલેવ, ચંબારી મડાલે...
માદળ ઘરી લેવુન થેવલે...
રંભા પાતર વ રંભા પાતર...
ધનીગેવ નટવા વ, ધની દેવ નટવા...
કાળે સોંહગી વ, કાળે સોંહગી...
સાયદેવ ગાનાર વ, સાયદેવ ગાનાર...
નીંગલા દરબાર વ, નીંગલા દરબાર...
માંડલા કારભાર વ, માંડલા કારભાર...

દ્વારકા શોધનું ગીત :

યેશ કા પાહુને યેશ કા પાહુને

દ્વારકા જાઉંને, દ્વારકા જાઉંને...
અહુન દ્વારકા શોધ લાગી લે...
અહુન દ્વારકા કોડેક દુર...
અહુન દ્વારકા બુહુ જ દુર...
દ્વારકા જાવલા દિવસ બૂડ...
દ્વારકા બાંધલી કથલાને...
પાઉસ વરસે મોતિયાને...
દ્વારકા બાંધલી સોનિયાને...
પાઉસ વરસે મોતિયાને...
દ્વારકા બાંધલે હારોહાર...
તડ વ હૈ યે ભવાનીગઢ...
તડ વ હૈ યે નીળુ વ રાજા...
નીળુ રાજાની નીળી પાઘડી...
નીળુ રાજાની નીળાં વ ઘોડા...
નીળુ રાજાના નીળાં ઘોતીર...
નીળુ રાજાની પીળવાં પાડાંત...

નીળુ રાજા ઘોડે બસીલા...

નીળુ રાજા બની નીંગેલા...

આવી એક માંદળની નૃત્ય મંડળી તાપી જિલ્લાના વ્યારા તાલુકાના ભોજપુર ગામમાં જશવંતભાઈ તનુભાઈ કોંકણી ને ત્યાં આવેલી છે. આમ આ વાદ્યનો ઉપયોગ મૂખ્યત્વે શુભ પ્રસંગે થતો હોય છે અને તેમાં ખાસ કરીને લગ્ન પ્રસંગે જ થતો હોય છે.

હાલમાં પરિવર્તન પામતાં આજના આધુનિક યુગમાં આ વાદ્યનો ઉપયોગ ખુબ ઓછો થઈ ગયો છે. શિક્ષિત વર્ગમાં લગ્ન પ્રસંગોમાં બેન્ડ અને ડી.જેનો પ્રવેશ થતાં સમાજનું લોકપ્રિય વાદ્ય માંદળ મંડળીને બોલાવવાનું ખૂબજ ઓછું થઈ ગયું છે. શિક્ષિત વર્ગના અનુકરણને લઈ ગરીબ ઘરના વ્યક્તિઓ દેવુ કરીને પણ બેન્ડ કે ડી.જે લાવવા તરફ વળ્યા છે. પરિણામે વાદ્ય વગાડનારાઓની માંગ ઓછી થતી જાય છે. જેથી કલાકારના બાળકો પણ માંદળ વગાડવું, શિખવાનું બંધ કરી દીધું છે. તેમજ શિક્ષણના લીધે પણ તેઓને આ વાદ્ય પ્રત્યેની રૂચી ખુબ ઓછી થઈ ગઈ છે. આમ હાલનાં સમયમાં માંદળનું અને તેને વગાડનાર કલાકારોનું સ્થાન સમાજમાં ખુબ નહિવત થતું જાય છે.

વાંસદા વિસ્તારના કોંકણીઓમાં તુર, થાળી, ઢોલ, શરણાઈ, નગારું જેવા વાદ્યનો ઉપયોગ થાય છે.

સાહિત્ય

સમાજમાં મૌખિક સાહિત્ય ખૂબ છુપાયેલું છે. જેમાં વાર્તા, કહેવતો, ગીતો, નાટ્યવેશ ખૂબ જોવા મળે છે. જેમાં ગીતો પ્રસંગોપાત અલગ અલગ ગવાતાં હોય છે. સાંજના નવરાશના સમયે બાળકો સાથે તેમના દાદા બેઠા હોય ત્યારે બાળકોને ખુશ કરવા અથવા કોઈ વાતને સમજાવવા માટે વાર્તા, કહેવતો, ઉખાણાં કહેતાં હોય છે. જેના દ્વારા બાળકોને મનોરંજન સાથે જ્ઞાન મળે એવો તેમનો આશય હોય છે.

લગ્નગીતો :

લગ્ન પ્રસંગે પ્રસંગને વધુ દીપાવવા માટે પ્રસંગને અનુરૂપ ગીતો ગવાતા હોય છે. જેમાં સગાઈથી લઈને લગ્નવિધિ પૂરી થાય ત્યાં સુધી ગીતો ગવાય છે. જે ગીતો બહેનો ગાતી હોય છે. જેમાં પ્રસંગને અનુરૂપ ગીતો નીચે મુજબ છે.

સગાઈગીત

છોકરા પક્ષ તરફથી છોકરીના ઘરે સગાઈ કરવા જાય ત્યારે સગાઈમાં બન્ને ગામના સ્ત્રી-પુરુષો ભેગાં થાય છે. આ સમયે બહેનો દ્વારા સગાઈનું ગીત ગાવામાં આવે છે.

પાંચી ગામના પાંચ પાટીલ યારે યા તુમી સગાઈ
જોડા લે (૨)
પાંચી ગામના પાંચ કારભારી યારે યા તુમી સગાઈ
જોડા લે (૨)
પાંચી ગામના પાંચ નાયકી યારે યા તુમી સગાઈ
જોડા લે (૨)

ઘાણ ભરવાની વિધિ

લગ્ન પ્રસંગે પહેલા દિવસે સૌથી પહેલા ઘાણ ભરવાની વિધિ કરવામાં આવે છે. તે પ્રસંગે આ ગીત ગાવામાં આવે છે.

ગીત :

જરૂ મીરૂ કમદે ભાત વ
ભાવુ માલા સડાય નહીં વ (૨)
જરૂ મીરૂ કમદે ભાત વ
ભાવુ માલા પાખળાય નહીં વ (૨)

જરૂ મીરૂ કમદે ભાત વ
ભાવુ માલા ઘીંહયાય નહીં વ (૨)

મહુલીની સાંઈ દિશવ...(૨)
બંગાળે ભાત ખાંડશીલત મારોગેલા નજર લાવલેવ
મારોગેલા નજર લાવલે (૨)
મહુલીની સાંઈ દિશવ...(૨)
બંગાળે ભાત ઝાટકીલ મારોગેલા નજર લાવલેવ
મારોગેલા નજર લાવલે (૨)
મહુલીની સાંઈ દિશવ...(૨)
બંગાળે ભાત ઈંહીચીલત મારોગેલા નજર લાવલેવ
મારોગેલા નજર લાવલે (૨)

પાઠ ભરવાનું ગીત :

ઘાણ ભરવાની વિધિ પૂરી થાય પછી પાઠ ભરવામાં આવે છે તે પ્રસંગે આ ગીત ગાવામાં આવે છે.

ગીત :

સરંગ ભરી પાઠ ભરૂ દેતાસકા નીહીં વ (૨)
નવરીની માયીલા એડુ દેતાસકા નીહીં વ (૨)
કને ભાઈના પાઠ ભરૂ ભરૂ દેવ ચંદની
ભરૂ દેવ ચંદની (૨)
જશવંતભાઈના પાઠ ભરૂ ભરૂ દેવ ચંદની
ભરૂ દેવ ચંદની (૨)

પીઠીનું ગીત :

પાઠ ભર્યા પછી કન્યાને પાટ ઉપર બેસાડીને પીઠી ચોળવામાં આવે છે. તે પ્રસંગે આ ગીત ગાવામાં આવે છે.

ગીત :

ઉંમર તોડીની પાટલા ઘડાવી માયી
ઉંમર તોડીને (૩)
તેવર બસીલ કનાજ નવુરા
તેવર બસીલ (૩)

ઉંમર તોડીની પાટલા ઘડાવ માયી
તેવર બસીલ જશવંતભાઈ નવુરાં
તેવર બસીલ (૩)
ઉંમર તોડીની પાટલા ઘડાવ માંઈ

ભાવું કાસા વર બસ બસના વ ભાવું (૨)
ભાવું પાટલા વર બસ બસના વ ભાવું (૨)
ભાવું કાસામાં રંગ રંગના વ ભાવું (૨)
ભાવું તેલમાં રંગ રંગના વ ભાવું (૨)
ભાવું કાસામાં રંગ રંગના વ ભાવું (૨)
ભાવું હળદમાં રંગ રંગના વ ભાવું (૨)
ભાવું કાસામાં રંગ રંગના વ ભાવું (૨)

તોરણ પાડવાની રીત :

લગ્નના પહેલાં દિવસે તોરણ પાડવાની વિધિ કરવામાં આવે છે ત્યારે આ ગીત ગાવામાં આવે છે.

ગીત :

કની રીત કર કુંવારી કોનેલા
આંબાની સાંઈ ઊતરેલા જોગી
કની રીત કર કુંવારી કોનેલા
ઘનુ રીત કર કુંવારી કોનેલા

મંડપનું ગીત :

મંડપ ઊભો કરવો હોય ત્યારે સૌથી પહેલા એક દર કાઢીને તેમાં એક થાંભલી રોપી પછી મંડપનું આગળનું કામ કરવામાં આવે છે. તે પ્રસંગે અને તે દિવસે આ ગીતો ગાવામાં આવે છે.

ગીત :

દરાં કાઢી લ મુરુંબિસા વ માયી
દરાં કાઢી લ (૨)
બેળી ટાંકી લ સાગા યશા વ માંઈ
બેળી ટાંકી લ (૨)
વળી ટાંકી લ કાકો ડેસા વ માંઈ
વળી ટાંકી લ (૨)

તોરણ બાંધી લ આંબા પશાવ માંઈ
તોરણ બાંધીલ (ર)
માંડવ સૂતી લ મૂંઝે મિશાં વ માંઈ
માંડવ છૂટીલ (ર)

ગુજરાતી સાડી, પહુરાની ગાંઠી વાળ...(ર)
નવરાના બાપુ રંગી લોક જાસી
માંડવી કોને ડાલ,
ગુજરાતી સાડી પહુરાની ગાંઠી વાળ...(ર)
નવરાના ભાવુ રંગી લોક જાસી,
માંડવી કોને ડાલ,
ગુજરાતી સાડી, પહુરાની ગાંઠી વાળ...(ર)

માંડવ કોને સા માંડવ કોને સારી સબીલાલ માંડવ કોનેસા
માંડવ ભાવુસા માંડવ બયન સારી સબીલાલ માંડવ ભાવુસા
માંડવ બયના સા માંડવ બયન સારી સબીલાલ માંડવ બયના

માંડવ કોને સા માંડવ કોને સારી સબીલાલ માંડવ કોનેસા

ભુરે ઝાડના રસ્તા ઘર ભુરે ઝાડના રસ્તા ઘર...(૨)
કના પાટીલને ઘર જાવા, કના પાટીલને ઘર જાંવાર...(૨)
વિકેશ પાટીલને ઘર જાંવા, પાટીલને ઘર જાંવાર...(૨)

લગ્ન પ્રસંગે ગવાતાં અન્ય ગીતો:

લગ્ન પ્રસંગમાં વિધિ સિવાય પણ અન્ય સમયે ઘણાં બધાં પ્રકારના ગીતો ગાવામાં આવે છે જે નીચે મુજબ છે.

તાંબેની ઘાઘર બાયન પાનેલા જાઈ...(૨)
સસરા વના લેવાલા ન કાય સાંગુ બાયન...(૨)
સાસુ વના લેવાલા ત કાય સાંગુ બાયન...(૨)
જેઠ વના લેવાલા ત કાય સાંગુ બાયન...(૨)
જેઠાણી વના લેવાલા ત કાય સાંગુ બાયન...(૨)

સરાયુ ટોકર સરાયુ નીગડ પેરાયુ ટોકરવ...

ભાઉસા લગીન ભાઉસા નીગડ દેઉસા લગીનવ...
સરાયુ ટોકર સરાયુ નિગડ પેરાયુ ટોકરવ...
દેઉસા લગીન દેઉસા નિગડ ભાઉસા લગીનવ...
લાલ પાઘડીના પુજી કોન પાવુના વનાવ...
માજે મામા તુરી વાલા તુરી મોડી વનાવ...
લાલ પાઘડીના પુજી કોન પાવુના વનાવ...
માજે કાકા તુરી વાલ તુરી મોડી વનાવ...

ગીમુયે ફૂલુની જાન ગીમુયે ફૂલુ જાન ગઈ રજા...
હાથની પોંચી લઈ ગઈ રાજા દિલ્હી સા ઉડવી લઈ...
ગીમુયે ફૂલુની જાન ગીમુયે ફૂલુ જાન ગઈ રજા...
ગળાની કંઠી લઈ ગઈ રાજા દિલ્હી સા ઉડવી ગઈ...
ગીમુયે ફૂલુની જાન ગીમુયે ફૂલુ જાન ગઈ રજા...
પાયને સાંકળા લઈ ગઈ રાજા દિલ્હી સા ઉડવી ગઈ...
ગીમુયે ફૂલુની જાન ગીમુયે ફૂલુ જાન ગઈ રજા...

કાચા પાકા લીંબુ ભાવુ તોડલા ગયલા ભાવું
તોડલા ગયલા...(૨)
લીંબુ કા તોડીને ગાડી કા ભર ભાવું...(૨)
ગાડી કા ભરીને બજાર જાઇ ભાવું...(૨)
બજાર જાઇ ભાવું દુકાનકા માંડ ભાવું...(૨)
દુકાન ત માંડીને ઇકરાકા પાડ ભાવું...(૨)
ઇકરાકા પાડીની ઘરકા એવા ભાવું...(૨)
ઘરકા એવા ભાવું લગીનકા માંડ ભાવું...(૨)

ઘાઘર બુડવલે બુડવલે મગરૂ માસીના
હાવલી બાંધીલે બાંધીલે કેળી સે થામેલા
તેમાં નીજવલે નીજવલે નાનકું બાળક

કપડા લાવે તેનું ગીત :

ઘરમાં લગ્ન હોય એટલે બે મહિના અગાઉથી તૈયારી શરૂ થઈ જતી હોય છે. જેમાં પ્રસંગને અનુરૂપ બરીદી કરતા હોય છે. તેમાં કપડાની બરીદી પણ કરતા હોય છે. આમ બરીદીને અનુસંધાને પણ ગીતો

ગવાતા હોય છે.

ગીત:

ગંગા જમના દોની નયા ઝીરૂ ઝીરૂ મીરૂ ગ
સુરતની સાડી લયુ મુંબુઈ લા જાવુ ગ
ધુળેના શેલા લયુ મુંબુઈ લા જાવુ ગ
ગંગા જમના દોની નયા ઝીરૂ ઝીરૂ મીરૂ ગ

કાય લઈલે લગ્નાસાવ લગ્નાસા
સેલા લઈલે લગ્નાસાવ લગ્નાસા
તેલ લઈલે લગ્નાસાવ લગ્નાસા
હળદ લઈલે લગ્નાસાવ લગ્નાસા
કંકુ લઈલે લગ્નાસાવ લગ્નાસા
ચોખા લઈલે લગ્નાસાવ લગ્નાસા
૩ સુનગઢે બજાર જાઈ વ રૂપા માંડવી વ
દિલ વ તુલા હાથની કંઠી...(૨)

સુનગઢે બજાર જાઈ વ રૂપા માંડવી વ
દિલ વ તુલા હાથની એળી...(૨)
સુનગઢે બજાર જાઈ વ રૂપા માંડવી વ
દિલ વ તુલા પાયને સાંકળા...(૨)

રસોડાના સામાનનું ગીત :

લગ્નની ખરીદીમાં રસોડાનો સામાન પણ ખરીદી કરતા હોય છે તેને અનુલક્ષીને પણ ગીતો ગવાતા હોય છે.

ગીત :

ડુંગર દાત્રીલા ગાડી ચાલેલી ગાડી ચાલેલી
ગાડી મદીમાં કાંઈ ભરેલા કાંઈ ભરેલા
ગાડી મદીમાં ચોખા ભરેલા ચોખા ભરેલા
ગાડી મદીમાં તેલ ભરેલા તેલ ભરેલા

માંદળીયાનું ગીત :

લગ્નમાં મોજ મસ્તી માટે આનંદ માટે નાચવા માટે સંગીતમય વાતાવરણ ઉભુ કરે છે. પ્રસંગને વધુને

વધુ આનંદમય બનાવવા આ સમાજ માંદગીયા વાદ્યની મંડળી બોલાવે છે. તો આ મંડળીને ભાંડવવા માટે પણ બહેનો ગીતો ગાતી હોય છે. જે ગીતો નીચે મુજબ છે.

કને ગાવુના નટવા નીગ નીગરી માય રાજે
કને ગાવુ નટવા નીગી...
ભોજપુર ગાવુના નટવા નીગ નીગરી માય રાજે
ભોજપુર ગાવુ નટવા નીગ...
કના ભાવુ જ નટવા નીગ નીગરી માય રાજે
જશવંત ભાવુ જ નટવા નીગ નીગરી માય રોજે
ચમખી ડોગર વચે માડોળ વાજ વ
તુલા કાઈ ખબર ભાવુ ર...
માદોળ આઈકીને કના મસકા મારવ
તુલા કાઈ ખબર ભાવુ ર...
માદોળ આઈકીને વિકેશ મસકા મારવ
તુલા કાઈ ખબર ભાવુ ર...

વર ફેંટો બાંધે તે સમયે ગવાતા ગીત:

જાન જવાની હોય એટલે નાના મોટા સૌ નવા કપડાં પહેરી તૈયાર થાય છે. તેમાં વરરાજાના કપડાં તો બધાં કરતા એકદમ અલગ હોય છે. વરરાજા નવા કપડાં પહેરી માથે સાફો(ફેંટો) બાંધે છે. તે સમયે પણ અલગ ગીતો ગવાય છે જે નીચે મુજબ છે.

નવરાની ખેતીમાં કાય કાય લયલે વ માય

નવરાની ખેતીમાં...

નવરાની ખેતીમાં બારસીંગ લયલે વ માય

નવરાની ખેતીમાં...

નવરાની ખેતીમાં ફેંટા લયલે વ માય

નવરાની ખેતીમાં...

જાનમાં ગવાતુ ગીત :

પહેલાના સમયમાં જાન મોટા ભાગે બળદગાડામાં જતી હતી, હાલમાં વાહનોની સુવિધા થવાથી વાહનોમાં જાન જાય છે. જ્યારે જાન રસ્તામાં જતી હોય ત્યારે બહેનો તે પ્રકારના ગીતો ગાય છે. જે નીચે મુજબ છે.

પીપળ કસેવ ખકળ પીપળ કસેવ ખકળ...(૨)

નવરીને બાપુલા સાંગજ સેમ ભરી
બંદુક ભરલે લશ્કર દુરૂજ વ રાખજ...(૨)
પીપળ કસેવ ખકળ પીપળ કસેવ ખકળ...(૨)
નવરીને માઈલા સાંગજ સેમ ભરી
બંદુક ભરલે લશ્કર દુરૂજ વ રાખજ...(૨)
પીપળ કસેવ ખકળ પીપળ કસેવ ખકળ...(૨)

વરરાજા પક્ષ કન્યાને કપડાં ચઢાવવા જાય તે સમયનું ગીત :

વર પરણવા જાય એટલે સમાજના રીતિ રીવાજ મુજબ કન્યાના કપડાં અને ઘરેણાં ફરજિયાત લઈને જવું પડે છે. જાન કન્યાના ઘરે પહોંચે અટલે વરપક્ષ જે કપડાં અને ઘરેણાં લાવ્યાં હોય તે કન્યાને આપવા માટે અથવા પહેરાવવા જવાનું હોય છે. તે સમયે બહેનો આ ગીત ગાય છે.

સાસરીની સાડીવ બાઈ, સાસરીની સાડીવ...(૨)
મામા બી નહી બનાવ બાઈ, અસી કસી સાડી પોવુ વા...(૨)
સાસરીના કુકુવ બાઈ, સાસરીના કુકુવ...(૨)
મામી બી નહી વનાવ બાઈ, અસી કસી કુકુ લાવુ વ...(૨)
સાસરીની હાર બાઈ, સાસરીની હાર વ

ભાવુ બી નીહી બના બાઈ, અસી કસી હાર પોવુ વ...(૨)

વિદાય ગીત :

કન્યાના વિદાય પ્રસંગે ઘરના, આજુબાજુના તથા સગા વ્હાલાં સૌ ખુબ ગમગીન થઈ જતા હોય છે. તે સમયે બહેનો કઢણ ગીતો ગાતી હોય છે. જે નીચે મુજબ છે.

ઘરમાં હતીત ભોજય લા સાકળુ લાગવ...(૨)

સાસર ગઈ ત ભોજય લા પગળુ દિશવ...(૨)

ઘરમાં હતી ત ભાવુ સાકળુ લાગવ...(૨)

સાસર ગઈ ત ભાવુ પગળુ દિશવ...(૨)

પરણીને આવ્યાં પછી દેવે નમન કરવા જાય તે સમયનું ગીત :

વર કન્યાને પરણીને ઘરે લાવે પછી વર કન્યા નજીકના દેવસ્થળે પગે પડવા જાય છે. તે સમયે પણ ગીત ગાવામાં આવે છે જે નીચે મુજબ છે.

કારેલી કા તુજ એલાવ એલા માંડવી ધરી

કુંકુ યેસે પુળે વ દેવુ જાતર જાઈ

સીંદુર યેસે પુળે વ દેવુ જાતર જાઈ
સોપારી યેસે પુળે વ દેવુ જાતર જાઈ

દેવ જાતે મી જાતે વ કાય કામલે
દેવ જાતે મી જાતે વ પૂંજા પાડલે
દેવ જાતે મી જાતે વ પાઈ પડલે
દેવ જાતે મી જાતે વ ટીલા કરાલે

લગ્ન સિવાય અન્ય સમયે પણ કાર્યને અનુરૂપ ગીતો ગવાતા હોય છે. તેમાં જ્યારે ચોમાસું ખેતીની શરૂઆત થાય ત્યારે ડાંગરની રોપણી માટે એકબીજાના ઘરે મદદ કરીને રોપણીનું કામ કરે છે. ત્યારે પણ ગીતો ગવાતા હોય છે. જે રોપણીના ગીતો નીચે મુજબ છે.

ડાંગર રોપણીનું ગીત :

૧ માંગે ટુંગે લા ટુંગે પડ પાની માંગે ટુંગે લા
પડ પાની ગઈ...(૨)
કરડની નદી લા નદી લા એલ પુર ગઈ
માંગે ટુંગે લા પડ પાની ગઈ...(૨)

માંગે ટુંગે લા ટુંગે પડ પાની માંગે ટુંગે લા
પડ પાની ગઈ...(૨)
દોની સેવુડા સેવુડા ભારૂ ભાર ગઈ
માંગે ટુંગે લા સેવુડા ભારૂ ભાર ગઈ...(૨)

ડુંગરા લા પાની પડવ ચાલવ જાતે રોપયલા
ચાલવ જાતે રોપયલા...(૨)
આંબ ખાલે સસરા ઉભાવ વહુ
કઠ દોપેલી વ...
ડુંગરા લા પાની પડવ ચાલવ જાતે રોપયલા
ચાલવ જાતે રોપયલા...(૨)
મોહુ ખોલે જેઠ ઉભાવ વહુ કઠ દોપેલી વ
કઠ દોપેલી વ...

લોકગીત :

કેટલાક ગીતો ફક્ત મનોરંજન માટે ગવાતા હોય છે. જેને લોકગીતો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

જે નીચે મુજબ છે.

ખાલી પોવાલી ઘઘડે સે
સાગર બોલેલો તે ક્યાં સે
સાગર બોલેલો તે મામાને ત્યાં સે
મામાને ત્યાં કુન લેવા જાય
ખાલી પોવાલી ઘઘડે સે
વિલાસ બોલેલો તે ક્યાં સે
વિલાસ બોલેલો તે ફૂસને ત્યાં સે
ફૂસને ત્યાં કુન લેવા જાય
ખાલી પોવાલી ઘઘડે સે

નાટ્યવેશ :

સમાજમાં ઘણાં બધા સામુહિક કાર્યક્રમો કોઈ કોઈ સમયે થતાં હોય છે. તેમાં ધાર્મિક કાર્યક્રમો પણ થતા હોય છે. ધાર્મિક કાર્યોમાં કેટલીક વખત વેશાના કાર્યો પણ થતાં. જે નાત જાતના ભેદભાવ વગર ગામ આખું સમૂહ થઈને ઊજવતા હોય છે. તેમાંનું આ એક હરખી નાટ્યવેશ પણ છે.

હરખી :

વર્ષમાં એક વખત કે બે ત્રણ વર્ષે એક વખત ગામની સુખાકારી માટે કોઈ દેવસ્થળે જતા સમૂહને હરખી કહેવામાં આવે છે. હરખીએ જવું એ ગામનો એક સામૂહિક પ્રોગ્રામ હોય છે. તેમાં નાત જાતના ભેદભાવ વગર આખું ગામ ફાળામાં જે નક્કી કર્યું હોય તે રીતે ફાળો આપે છે. તેમજ હરખીમાં જોડાતા હોય છે. ખાસ કરીને ગામની સુખાકારી માટે હરખીએ જતાં હોય છે.

સમાજમાં નાટ્યવેશો સામાન્ય રીતે વર્ષમાં એક વખત કે ત્રણ વર્ષે એક વખત થાય છે. લોકો જ્યારે દેવસ્થાનકે જતા હોય ત્યારે આ નાટ્યવેશો થતા હોય છે. જેને હરખી નાટ્ય તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. દેવસ્થાનકે જવાની આગલી રાત્રે દેવસ્થાનકે જવાવાળા કેટલાક લોકો ગામની ભાગોળે પવિત્ર જગ્યાએ ભેગાં થાય છે. જેમાં વાઘવાળા, નાયવાવાળા અને ધુણવાવાળા પણ જોડાય છે. ભેગાં થયેલાં સૌ ધાર્મિક વિધિ વિધાન સાથે અલગ અલગ વિષયો પર નાટકો કરે છે. જેને પેળ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. દા.ત. ઝાળીપેળ વિષય હોય તો જંગલ ખેતરોની ઝાડી જેમાં સાગ, સાદડ, કરમદા વગેરે ઝાડવાઓની વાત કરે અને નાટક કરે. આમ ઘણાં બધાં પેળ હોય છે. જેમ કે ચોંટાણેપેળ, થારપેળ, વાળોપેળ, પંખીપેળ, કોઠારીપેળ, શૂરીપેળ, ચોકીદારાપેળ, દાવળાપેળ, વાળોપેળ, ભૂતાપેળ, ભૂતપેળ, આ બધી પેળમાં ડોવળીવગોડે, નાચે, અભિનય કરે અને ભગત બૂમો મારી ધૂણે છે. ભગત ધૂણતો ધૂણતો ખમીશ કે ઝભ્ભો પહેરેલો હોય તે કાઢી નાખે છે અને સળગતા તાપણામાંથી લાકડું લઈ ભૂતનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. પૂર્વ દિશા બાજુ

પ્રણામ કરીને સળગતા લાકડાંનો એક છેડો જમીનને અડાડી ખળીની ફરતે ચોકડી પાડી આગ લગાડે છે. એટલે બધાં કહે છે કે દવાપળો ભૂત લાગ્યો. આ આગ બૂઝાવવા માટે પાછળ પાણી રેંડે છે અને આગને ઓલવે છે. આમ કરી ખળીને ચોખ્ખી (પવિત્ર) કરે છે. પછી ભગત બૂમ પાડે છે કે ગામના જુવાનીયાઓ ચાલો આપણે ખળી સાફ કરવાની છે. એટલે બધાં પાવડા, ત્રિકમ, કોદાળી, ધારિયું, દાતરડું લઈને આવો. આ બૂમ સાંભળી ચાર પાંચ જણ ખળીમાં જઈ ઝાડના ખૂંટા ખોદવાનો અને તેને ઊંચકીને બહાર કાઢવાનો ઢોંગ કરે છે. તેમાંથી કોઈ એક પુરુષ ચાદર ઓઢીને બેસી જાય છે અને તેને બધા આ મોટું ખૂંટું છે તેમ કરી પાવડા, ત્રિકમથી ખોદવાનો અને તેને ઊંચકીને બહાર ફેંકી આવવાનો ઢોંગ કરે છે. સાથે કેટલાક ઘાસ કાપવાનો તો કેટલાક નીંદણ કરવાનો પણ અભિનય કરે છે.

આ બધાં કામ કરવાવાળા માટે ભગત નીરો લેવા માટે પારસીને ત્યાં જાય છે અને મોડો આવે છે. એટલે તેને બધાં મજૂરો મારે છે. ભગત દાડપીવા માટે મજૂરોને પાંદડા વહેંચી તેમાં દાડ આપે છે. દાડપીને નશો ચઢે એટલે બધા છાટકા થાય છે. ત્યાર બાદ ખળી વાળવામાં આવે. જેમાં બે બળદ જોડે અને એક જણ બળદ હાંકવાવાળો બને, ને ખળીમાં સમાર ફેરવે. આમ અભિનય કર્યા બાદ પછી નાચણું શરૂ કરે છે. નાંચણામાં હોંકારો ભરતા જાય ને જે ભોગારી હોય તે સવાલો કરે અને ઘૂણવાવાળો તેના જવાબ આપે છે. ભોગારી માથે ટોપી કે પાઘરી ને ખમીશ પહેરેલો હોય છે. ઘૂણવાવાળા ને ભોગારી વડની મૂળનો ગૂંથેલો ચાપકો શરીર ઉપર જોર જોરથી મારે છે. તોય તેને વાગતો નથી. આમ અભિનય સાથે નૃત્ય ચાલે અને પેડું બોલે છે. જેમાં હલપેળ, થરપેળ, હાકીયળોપેળ, ઓરાણપેળ, કડોળવાન પેળ, પાસ્ટપેળ, પોરહીપેળ,

ફટ્ટીપેળ, દારૂમાપપેળ, નાણું પેળ, ખોળોપેળ, જાંજરપેળ, સાદાનપેળ, વાટપેળ, ફમરાપેળ, ગાંડોવેહળો પેળ, દરિયાકાંઠો પેળ, પારપેળ, માછલીપેળ, કાટીપેળ, માલપેળ, વાવળીપેળ, કોહોપેળ, પાટપેળ, વાળીપેળ, હાટપેળ, કાર્છપેળ, હળકુંપેળ, દાદરંપેળ, ગોવાળપેળ, ગાય ગોઠાણપેળ, ફેલમાદાણપેળ, ગોલીપેળ, રવિપેળ, નેત્રપેળ, રાજાપાંઠોપેળ, રાતપેળ, તારાપેળ, રહણીપેળ, દાતુણેપેળ, વેવાપેળ, ફરગુલીપેળ, ચૂનો પૂંજવાણું પેળ, હોળીપેળ, એવા ૭૦ જેટલા પેળ આખી રાત ચાલે છે.

આમ હરખી વખતે આખી રાત નાટકો, સંવાદો, નૃત્ય થયા પછી વહેલી સવારે હરખીએ જનાર દરેક વ્યક્તિઓ ન્હાય ધોઈને નવા કપડાં પહેરી પૂજાવિધિ માટે તથા રસોડા માટેની જરૂરી સાધન સામગ્રી બળદગાડામાં ભરીને દેવે જવા સૌ નીકળે છે. પરિવર્તન પામતા આજના યુગમાં હરખીએ જવાનું વર્ષ પ્રતિ વર્ષ લુપ્ત થતું જાય છે.

વાર્તા:

ખોડ

શિકારનો એક શોખીન રાજા પ્રધાન સાથે શિકાર કરવા જાય છે. એક દિવસ શિકાર ન મળતાં બંને જણા ઊંડા જંગલમાં ઉતરી જાય છે. અંધારું થતાં એમને રાત્રિ રોકાણ જંગલમાં કરવું પડે છે. મધ્ય રાત્રિએ રાજા તરસ્યો થાય છે. પ્રધાન પાણીની શોધમાં નીકળે છે. પક્ષીઓની ભાષા સમજતો પ્રધાન પક્ષીઓની વાતચીત પરથી વાવની દિશા નક્કી કરી વાવ પાસે પહોંચે છે. ત્યાં એક નાગકન્યાનો ભેટો થાય છે. પ્રધાન

નાગકન્યાને બહેન માને છે અને પોતાના રાજા સાથે લગ્ન કરવા નાગકન્યાને સમજાવે છે. નાગકન્યા કેટલીક શરતો મૂકી રાજા સાથે લગ્ન કરે છે. એક શરત એવી રહેશે તો ડંશ દેશે, માટે વાવમાં જ રહેવું. લગ્ન પછી ભત્રીજાને રાજ આપી રાજા અને પ્રધાન વાવમાં રહેવા લાગે છે.

ત્યાં બીજા એક રાજાના પ્રધાનની નજર નાગકન્યા પર પડે છે. આ પ્રધાન પણ નાગકન્યાને પોતાના રાજા સાથે લગ્ન કરવાની વાત નાગકન્યાને કરે છે. નાગકન્યાને પતિ અને પ્રધાનની શક્તિ પર વિશ્વાસ છે. એટલે પેલા પ્રધાન સાથે એવી મજાક કરે છે કે હરણ કરીને લઈ જાઓ. પછી વાવમાં કૂદી પડે છે. પ્રધાન એક ડોશી મારફત નાગકન્યાનું હરણ કરાવે છે. પણ એનો ભાઈ બનેલો ચતુર પ્રધાન એને પાછી શોધી કાઢે છે અને વાવમાં રહેવા લાગે છે.

એક દિવસ ચકલો ચકલી વાત કરે છે. અમાસની રાત્રે વાવ પૂરાઈ જવાની છે. આ વાત જે કોઈ બીજાને કહેશે તે પથ્થર બની જશે. એટલે બીજા દિવસે પ્રધાન રાજા અને નાગકન્યાને વાવ બહાર લઈ આવે છે. અને તે રાત્રે વાવ પૂરાઈ જાય છે. તે રાત્રે ચકલા ચકલી રાજાને નાગ કરડશે એવી વાત કરે છે. એટલે પ્રધાન રાજાને નગરમાં લઈ જાય છે. રાજાને શયન ખંડમાં નાગ ડંશ દેશે એ બીકે પ્રધાન રાજાનું રક્ષણ કરવા રાજાના શયનખંડમાં છૂપાઈ રહે છે. અને ખરેખર અડધી રાત્રે નાગ આવે છે. તેને પ્રધાન મારી નાખે છે. પ્રધાનના હાથમાંથી તલવાર છૂટી જાય છે તેનો અવાજ સાંભળી રાજા જાગી જાય છે.

રાજાને પ્રધાન પર શંકા જાગે છે કે મારી રાણી પર પ્રધાન મોહાયો છે. પ્રધાનને સજા કરવાની વાત આવે છે ત્યારે દરબારમાં પ્રધાન સાચી વાત કહી દે છે અને સાથે સાથે એ પણ કહે છે કે મારા રાજારાણીનો

કુંવર જો ટચલી આંગળી મારા વર વધેરશે તો હું સજીવન થઈશ. પછી પ્રધાન પથ્થર બની જાય છે. વર્ષો વીતી જાય છે અને રાણી પુત્રને જન્મ આપે છે. કુંવર ડગ માંડતો થયો. એતો કાયમ પથ્થર પાસે જ રમે. એક દિવસ મા ને પૂછ્યું, “મા આ પથ્થર કોણ?” રાણીએ જવાબ આપ્યો કે, “આ તારો મામો!” પછી રાણીએ રડતાં રડતાં બધી વાત કહી દીધી. નાનો પણ શૂરવીર રાજકુમાર પોતાની ટચલી આંગળી પથ્થર પાસે વધેરે છે. પ્રધાન આળસ મરડી બેઠો થાય છે અને લાકડા ભાણેજ ને ભેટી પડે છે.

કહેવતો :

- ૧ કોંકણી: હાજ્યા અખેજ કાળા
ગુજરાતી: કાગડા બધે જ કાળાં
- ૨ કોંકણી: અસ્તુરી વગર સવસાર સૂના
ગુજરાતી: સ્ત્રી વિના સંસાર સૂનો
- ૩ કોંકણી: કુંભાર તીસા લોચા, વડ તીસા ટેટાં ન બાપ તીસા બેટા
ગુજરાતી: કુંભાર તેવા લોટા, વડ તેવા ટેટાં ને બાપ તેવા બેટા
- ૪ કોંકણી: ઘર સુધર, ત ગાવ સુધર
ગુજરાતી: ઘર સુધરે તો ગામ સુધરે
- ૫ કોંકણી: ડવર સડા મરૂં, પન ડોસી સડી નીહીં મરૂં

- ૬ ગુજરાતી: ડોસો કુંવારો મરે, પણ ડોસી કુંવારી ન મરે
કોંકણી: સેમ્બર દિવસ સાસુસના, ત એક દિવસ વહુસના
ગુજરાતી: સો દિવસ સાસુના તો એક દિવસ વહુનો
- ૭ કોંકણી: ધોબીના કૂતરા નીહીં ઘરના, નીહીં ઘાટના
ગુજરાતી: ધોબીનું કૂતરું નહિ ઘરનું કે નહિં ઘાટનું
- ૮ કોંકણી: જીસા દેવ તીસી પૂજા
ગુજરાતી: જેવા દેવ તેવી પૂજા
- ૯ કોંકણી: માનઅ તેના દેવ, નીહિ ત દગડ
ગુજરાતી: માને તો દેવ નહિ તો પથ્થર
- ૧૦ કોંકણી: આપલે બેસ, ત દુનિયા બેસ
ગુજરાતી: આપણે સારાં તો દુનિયા સારી
- ૧૧ કોંકણી: જેના ખાઉલાં, તેના વખાણુલાં
ગુજરાતી : જેનું ખાય, ગુણ ગાય.
- ૧૨ કોંકણી: નાગળા આંગળીલ કાય, ન નિપળીલ કાય?
ગુજરાતી: નાગાંને ન્હાવાનું શું ને નીચોવવાનું શું?

- ૧૩ કોંકણી: નાયુલાનીહિં ન આંગન સાંકડા
ગુજરાતી: નાયવું નહિંને આંગણું સાંકડું
- ૧૪ કોંકણી: વાનેલ ખિચડી દાતલાં ડસહ.
ગુજરાતી: વખાણેલી ખીચડી દાંતે વળગે.
- ૧૫ કોંકણી: નાયનારીનના પાય અન ગાનારીનના ગળા ગહય નીહિ
ગુજરાતી: નાયવાવાળીના પગ ને ગાવાવાળીનું ગળું ચૂપ રહે નહીં
- ૧૬ કોંકણી: કૂતરાની સેમટી વાકડી તી વાકડી.
ગુજરાતી: કૂતરાની પૂંછડી વાંકી તે વાંકી.
- ૧૭ કોંકણી: કૂવાને દેડકાલા દરિયાની કાય ખબર?
ગુજરાતી: કૂવાના દેડકાને દરિયાની શું ખબર?
- ૧૮ કોંકણી: હાનગુડ્યા ઢોર, ન કાતવાયજેલ કૂતરાના ભરોસા નીહિ કરવાં.
ગુજરાતી: મારકણાં ઢોર, ને હડકાયા કૂતરાનો ભરોસો કરવો નહિ.
- ૧૯ કોંકણી: હારેલ જુગારી બૂહુ ખેળહ.
ગુજરાતી: હારેલો જુગારી બમણો રમે છે.
- ૨૦ કોંકણી: હેલા કુદહ, ખીળાં ને જોરવર.

ગુજરાતી: પાડો ફૂટે છે, ખીલાના.

સંદર્ભ:

- (૧) ડાંગી કહેવતો
ડો. પુંડલિક સી. પવાર
આવૃત્તિ: ૨૦૦૬
પ્રકાશક: આશિષ પબ્લિકેશન્સ ભામિની હાઉસ
સર્વોદય એન્જિનીયરીંગ કું. ની બાજુનું મકાન,
બીજે માળ, કૃષ્ણરોડ આણંદ-૩૮૮૦૦૧
- (૨) દેવ કનસરીની કથા: એક તુલનાત્મક સંશોધન
ડો. શાન્તિભાઈ આચાર્ય
પ્રથમ આવૃત્તિ: ૨૦૦૩
પ્રકાશક: શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી લોકવિદ્યા સંશોધન-ભવન
અમદાવાદ
- (૩) અણ નાંચ તે પોર

ગુજરાતના કોંગ્રેસી

અરવિંદ પટેલ
પ્રકાશક: પૂર્વ પ્રકાશ વડોદરા
આવૃત્તિ: પ્રથમ ડિસેમ્બર ૨૦૦૯

માહિતી લેનાર
રાઠવા વિકેશ રાઠવા

